

Ligging van Brakestein t.o.v. de Schans en Oudeschild op de Topografische Militaire Veldminuut Texel, 1859

WAARDESTELLING BUITENPLAATS BRAKESTEIN TEXEL

OLDENBURGERS BINNENSTAD & BUITENLEVEN

Amsterdam, november 2019

INHOUDSOPGAVE

- I GEGEVENS HUIS en TUIN
- II SAMENVATTING van de WAARDERING
- III HISTORISCHE BRONNEN EN HUIDIGE SITUATIE
 - III.a Typering van de locatie
 - III.b Historische bronnen
 - III.b.1 Historische gegevens
 - III.b.2 Historische kaarten en foto's
 - III.b.3 Historische tuinornamenten
 - III.c Beschrijving van de huidige situatie
- IV ONTWIKKELING VAN DE TUIN
 - IV.a Boomgaard of eerste tuinaanleg
 - IV.b Moestuin
 - IV.c Zichtlaan, grasparterres en bosschages
- V CULTUURHISTORISCHE WAARDERING
- VI BIJLAGEN
- VII LITERATUUR
- VIII NOTEN

Al wat den hemel send, of uyt den aerden groeyt,
Dat komt hier met de zee ter haven ingevloeyt.
Godt is gelijk een son, die duysent gulde stralen,
Laet op dees kleynen Thuyn gedurigh nederdalen!
Wat oyt aen boomen hingh, of op den velde stont,
Dat komt hier aen het volk gevallen in den mont.

Jacob Cats

uit: 'Op suycker en Kruydt' (*Mengeldichten* II)

BUITENPLAATS BRAKESTEIN TEXEL

I GEGEVENS HUIS EN TUIN

Naam: Buitenplaats Brakestein

Adres: Skillepaadje 18, 1792 CM Oudeschild, gemeente Texel

Opdrachtgever: Stichting Buitenplaats Brakestein

Doel van de stichting: 'de tuinen van de voormalige Texelse buitenplaats Brakestein herstellen, openstellen en beleefbaar maken voor bewoners en bezoekers van Texel' (zie website: www.brakestein-texel.nl)

Kadaster deel/nr: 3314/35

X-Y coördinaat: 117674 - 561578

Status-1: Rijksmonument nummer 35153; Inschrijving register 8 april 1976. Tekst redengevende omschrijving rijksmonument: 'In het moderne huis Braakenstein, dat zelf niet op de lijst wordt geplaatst, twee betimmeringen [met afbeeldingen van Neptunus en Ceres], één onlangs teruggebracht uit een huis aan de Weversstraat. 2 tuinbeelden'. Ook wordt gesproken over bescherming van twee deuren met gebeeldhouwde omlijstingen en geschilderde wandbehangsels op linnen.

Status-2: Gemeente-monument nummer 0448/75B. Redengevende omschrijving: zie bijlage 1. De tuin valt onder de gemeente bescherming. De gemeente merkt op in haar redengevende omschrijving, onder restauratiemethode: 'tuin misschien terugrestaureren'. En onder urgentie: huis: 6, tuin: 9.

Afb. 1 Detail van de kadasterkaart van Oudeschild (noorden boven). Het perceel van huis en tuin Brakestein (hier blauw omgrensd) is kadastraal bekend als sectie O, nr 1349. In het smalle perceel tegenover het huis aan de overzijde van het Skillepaadje (zwart omlijnd) liggen de twee Wezenputten.

II SAMENVATTING van de WAARDERING

De tuinaanleg van de buitenplaats Brakestein te Oudeschild (Texel) is vanuit cultuurhistorisch oogpunt van algemeen belang als typisch voorbeeld van een eenvoudige 17de-eeuwse Nederlandse buitenplaats met een terzijde van het huis gelegen tuin op een van oorsprong rechthoekige plattegrond binnen een grachtenstelsel en een buitensingel met rondgaand wandelpad. De gaaf bewaarde en in principe onaangetaste 17de-eeuwse nutstuin is in de 18de eeuw verfraaid en uitgebreid met een zichtlaan, grasparterres en enkele tuinornamenten, waarvan twee zandstenen tuinbeelden van Neptunus en Ceres en een sokkel van een zonnewijzer bewaard zijn gebleven. Via het circa 125 m lange middenpad naar het zuid(oost)en sluit de winkelhaaksgewijs verdeelde nutstuin aan op de hof achter het huis, waardoor huis, hof en nutstuin een hechte eenheid vormen.

De buitenplaats, aangelegd door Jan Pietersz Braeck (1620 - ±1697) – ‘Capitein-geweldige’ voor de Admiraliteit van Amsterdam en de Maze¹ – en verfraaid en uitgebreid door Leendert Matthijsz den Berger (1743-1802) – o.m. opzichter van ‘s Lands werken op Texel en van de Schans – is vanuit historisch-geografisch oogpunt van belang vanwege de vergezichten vanuit de tuin op de (door de Admiraliteit beheerde) Schans (1574), de voormalige Rede van Texel en de ligging aan het eeuwenoude Skillepaadje tegenover de voor de VOC en WIC zo belangrijke waterputten, die drinkwater leverden aan de schepen van de Oost- en West-Indische Compagnie die bij de Rede voor anker lagen.

Uit cultuur-landschappelijk oogpunt is de buitenplaats van belang vanwege de relatie met het omliggende karakteristieke open tuinwallen-landschap aan de voet van de Hooge Berg.

Vanwege de gaafheid van de 17de-eeuwse omgrachte en omsingelde tuinaanleg en de asymmetrische ligging van de tuin ten opzichte van het huis is de buitenplaats Brakestein in vergelijking met andere nog bestaande Nederlandse tuinen uit deze tijd uitzonderlijk te noemen.² Deze zeldzaamheid wordt nog versterkt door de specifieke historische relatie met de Rede van Texel, de Schans en de waterputten.

III HISTORISCHE BRONNEN EN HUIDIGE SITUATIE

Afb. 2 Bodemkaart Nederland, blad 26: Texel

III.a TYPERING VAN DE LOCATIE

Brakestein is gelegen in een flauw glooiend en open landschap, gevormd in de voorlaatste ijstijd (Saalien). In deze tijd zijn er in het landschap keileembulten (uitstekende heuvels van een mengsel van zand, klei, leem, grind en keien) ontstaan, waar overheen in de laatste ijstijd een laag dekzand is afgezet. De Hooge Berg, even ten noordwesten van Brakestein, is de hoogste keileemheuvel van Texel (circa 15 meter boven NAP). De grotere grijsbruine vlek in het midden van de Bodemkaart is de keileemafzetting waarop Brakestein is aangelegd (afb. 2).

Het landschap rond deze 'berg' wordt gevormd door prachtig glooiend grasland en schapenboeten (hooischuurtjes), kleinschalig ingedeeld door oude 'tuunwaollen': vanaf de tweede helft van de 16de eeuw kunstmatig opgerichte tuinwallen van opgestapelde graszoden, bedoeld om het vee op eigen grond te houden. Het is een uniek cultuurhistorisch landschap, met een grote diversiteit aan flora en fauna, dat als landschapsreservaat wordt beheerd door de vereniging Natuurmonumenten.

Het Huis Brakestein ligt aan het Skillepaadje (oorspronkelijk Schiltpad), een pad dat langs de Skilsloot loopt van de 'Hooge Berg' naar Oudeschild (afb. 3a en 3b). Tegenover het huis liggen de

Wezenputten, oorspronkelijk eigendom van het weeshuis in Den Burg, die ijzerhoudend water bevatten (afb. 1).³ In 1639 is een keur uitgegeven waarin werd bepaald dat niemand met paarden, koeien of kalveren over het (in 1618 aangelegde) Schiltpad mocht gaan. Het zal een maatregel zijn geweest om het pad vrij te houden, zodat het vervoer van de watervaten naar Oudeschild niet stil kwam te liggen. In 1750 werd het pad bestraat. Ten zuidwesten van de buitenplaats ligt de Schans, van waaruit de schepen werden beschermd die voor Oudeschild, bij de Rede van Texel voor anker lagen.

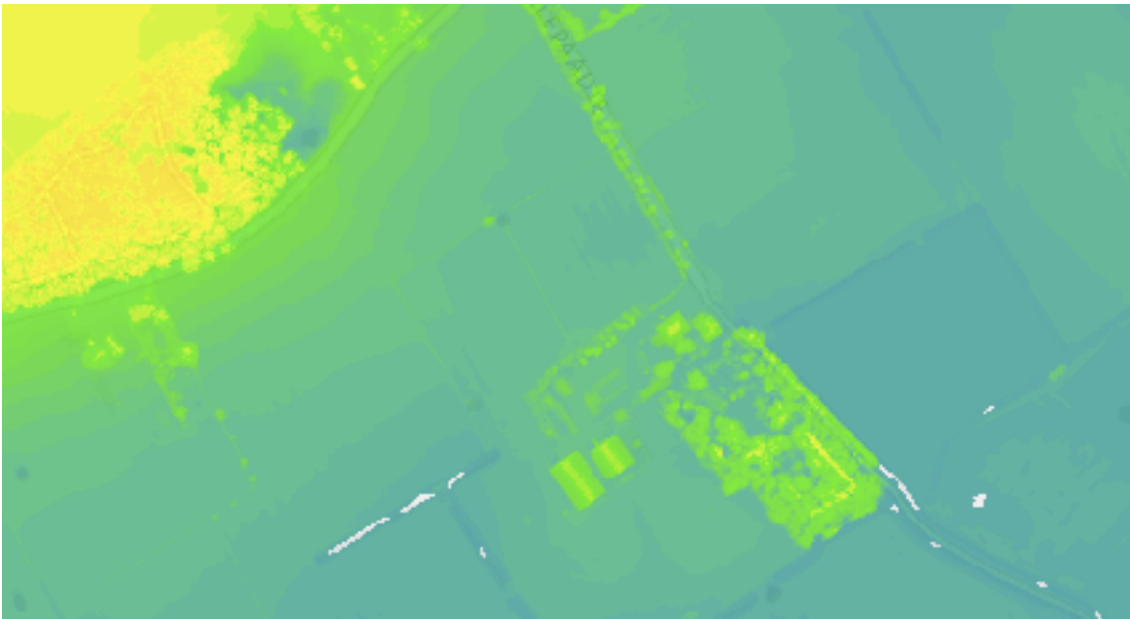

Afb. 3a Detail van de Grootschalige Basiskaart Nederland (GBKN) met de tuin van Brakestein (middenboven), langs de Skilsloot, het dorp Oudeschild (rechts) en de Texelse schans (linksonder).

I / Den Burg Zuid

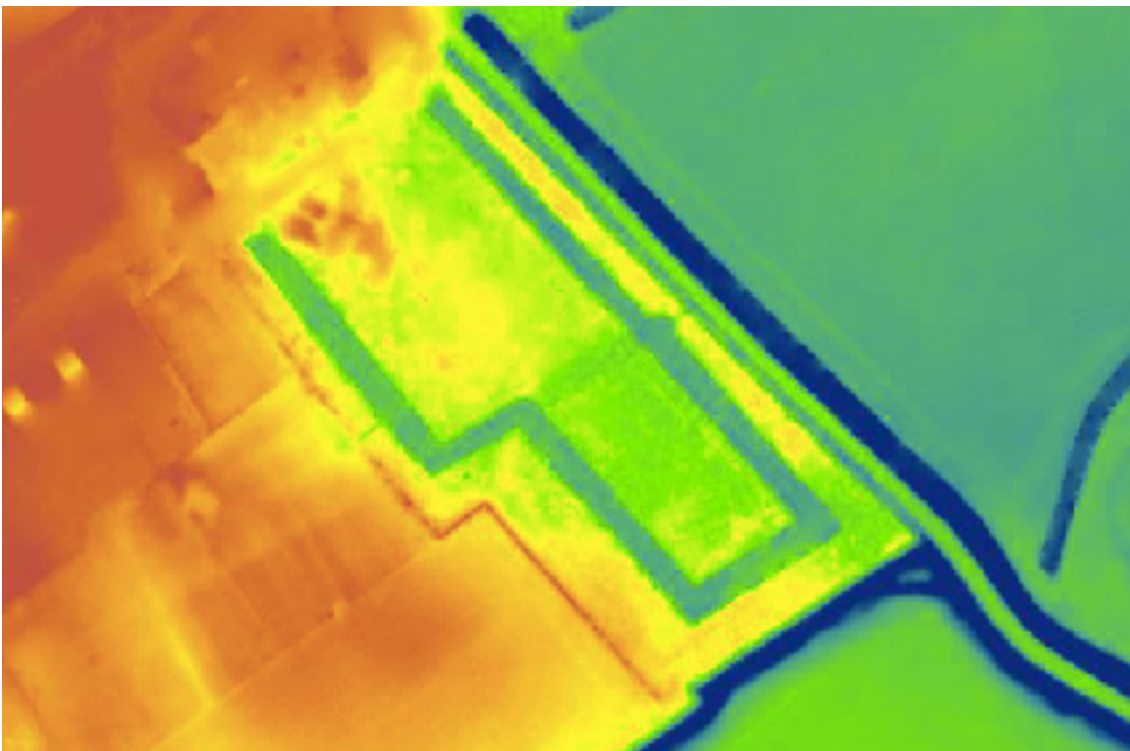

Afb. 3b Meer ingezoomd detail van de GBKN. De tuin van Brakestein (de groen gekleurde rechthoek in het midden) ligt aan het Skillepaadje, dat loopt langs de Skilsloot. Linksboven, tegen de Hooge Berg, ligt het zogenaamde 'Doolhof'.

Afb. 4a Detail van het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN2) (2019)

De gele vlek linksboven op de Hoogtekaart (AHN2) is de Hoge Berg (afb. 4a).⁴ Vanaf het midden van de berg zien we een geleidelijke verlaging van het land richting de tuin van Brakestein, dat volgens de legenda ongeveer een halve meter boven NAP ligt. Het lichtgroen geeft de hoogte aan van de bomen weer (circa 8-10 meter hoog), de gele strepen langs de gracht lijken op een rij hogere of

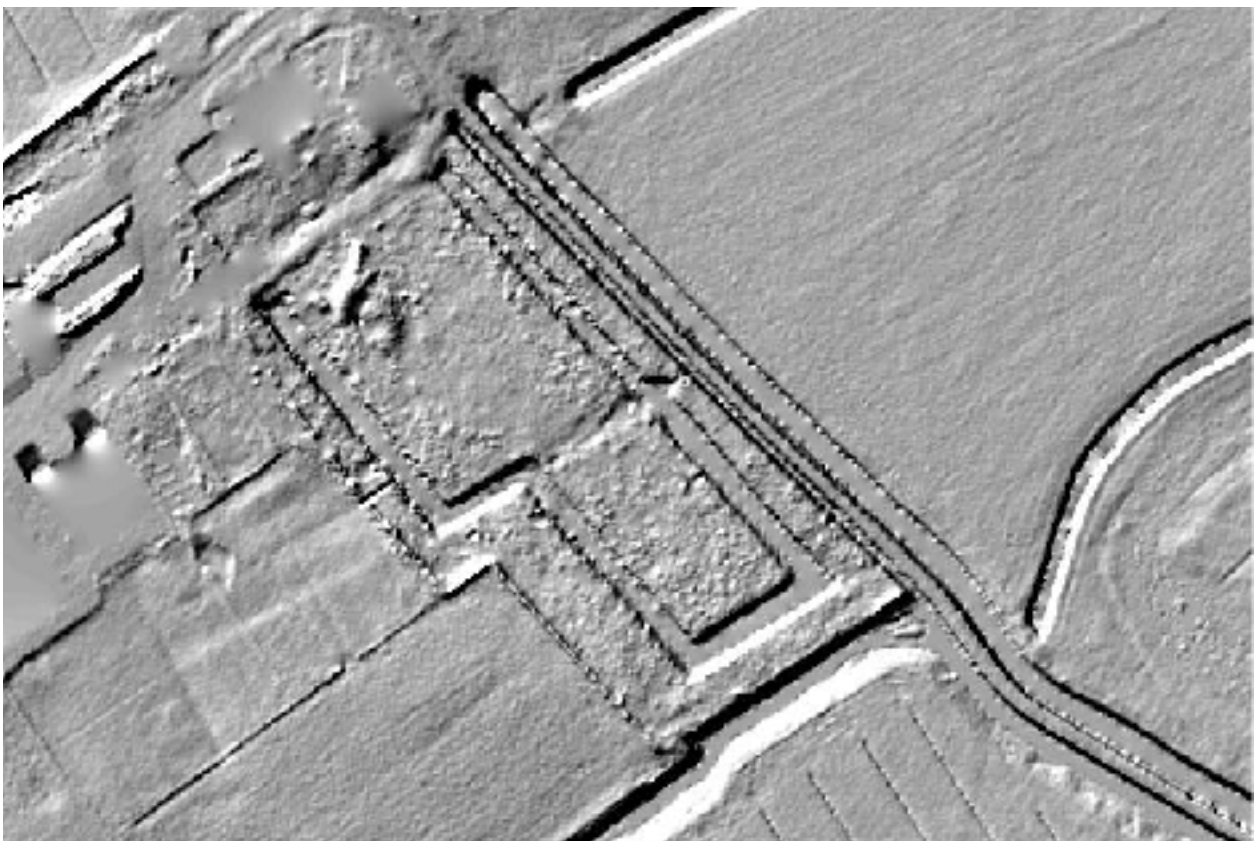

Afb. 4b Detail van de AHN3-kaart, filter: 'maaiveld, blauw, groen, oranje' (2019). Behalve de omgrachting van het huis en de hoger gelegen tuinwal is op deze kaart goed zichtbaar dat de tuin hoger ligt dan het land aan de overzijde van de Skilsloot

hoger geplaatste bomen te wijzen, maar de gele kleur wordt hier veroorzaakt door de onderliggende witte kleur van het water – vergelijk het geel in de Skilsloot.

Wanneer we (op grondniveau en met een ander kleurfilter) verder op de hoogtekaart inzoomen, zien we dat de tuin en het huis van Brakestein hoger liggen dan het weiland ten noordoosten daarvan, respectievelijk een halve tot een meter boven NAP (afb. 4b). Net als de waterloop of greppel rond de tuinaanleg ligt het weiland ongeveer op NAP.

Op een weer andere hoogtekaart, AHN2 '50 cm maaiveld Hillshade' (2019), waarin door middel van schaduwwerking het grondreliëf wordt aangegeven, is behalve de lager gelegen omgrachting van de tuin ter hoogte van de huidige scheiding tussen boomgaard en moestuin ook een in- of uitlaat vanuit de smalle sloot ten oosten van de tuin te onderscheiden (afb. 4c). Ook valt aan deze opname af te lezen dat tegenover de inlaat voorheen een – lager gelegen – gracht heeft gelegen, die het noordelijke deel van de tuinaanleg (de boomgaard) aan de zuidzijde omsloot, maar later is gedempt. Uit het reliëf kan men eveneens aflezen dat aan de noordkant van de tuin een gracht is gedempt. Aan de zuidwestkant van de moestuin zien we een smalle verhoging ter plaatse van de in het veld eveneens nog waarneembare 'tuunwaol'. Een opmerkelijk detail is de kleine 'horizontale' verlaging (een zwart liggend streepje) ter hoogte van de buitensingel aan de zuidwestkant van de boomgaard, die op een duiker zou kunnen wijzen. Het 'bergje' in de NW-hoek is een mesthoop o.i.d. – thans niet meer aanwezig.

Afb. 4c Algemeen Hoogtebestand Nederland (AHN2), filter: '50 cm maaiveld Hillshade' (2019)

III.b Historische bronnen

III.b.1 Historische gegevens⁵

Chronologisch overzicht van de belangrijkste historische gegevens in verband met de tuinontwikkeling

Circa 1640

Omstreeks 1640 is het huis in bezit van Cornelis Reijersz Saetman (overl. 1642) en zijn echtgenote Aef Pietersdr.

1661

Adriaan Jansz Smit, alias Indewerelt, een schepen van Den Burg, koopt een huis en huiskoog (opgeslibd en bedijkt land) bij de put van de Hooge berg van het weeskind van Alijd Cornelisdr Saetman. Tot 1661 werd het huis bewoond door Pieter Cornelisz Saetman.⁶

1668

Jan Pietersz Braeck (1620 - circa 1697), uit een geslacht van Admiraliteitsfunctionarissen en scheepsbevelhebbers afkomstig uit de stad Hoorn, getrouwd met Annetjen Adriaansz Smit, neemt het huis over uit de failliete boedel van zijn schoonvader. Braeck was te Oudeschild biersteker en 'capitein-geweldige' van de edele mogende heeren Gecommitteerde Raaden in de collegiën ter Admiraliteit.

vóór 1683

Adriaan Bras, oud-schepen van de stad Hoorn, koopt het huis van of uit de nalatenschap van J.P. Braeck.

1683

Namens Liesbeth Bras (*1669), minderjarige dochter van de overleden Adriaan Bras, en haar moeder Lijntje Ben verkoopt Arnout Cagias (zwager van Adriaan Bras) Brakestein aan Gerrit Barmentlo. Brakestein wordt dan omschreven als een 'huijs staende bij de pedt onder hoogebergh, sijnde twee woningen genaempt **Braecken Stee** [deze naam hier voor het eerst in een akte gebruikt] met een **beplanten Boomgaert Tuijn ende Vijver** met omtrent xvi roeden landt' [225 m2].⁷

1703

Gerrit Barmentlo, commies ter recherche van de Admiraliteit, laat het huis na aan zijn dochter Zara, die omstreeks 1699 getrouwd was met Adriaan Jansz Braeck (1660-1706), zoon van Jan Pieterz Braeck.⁸

1711

Na het overlijden van haar echtgenoot, hertrouwt Zara in 1711 met Jacob van Muiden en vertrekt zij met haar zoons Gerrit en Jan Adriaansz naar IJsselstein. In een boedelbeschrijving (1711) valt te lezen dat het huis bestaat uit een voorhuis, klein voorhuis, grote zaal, voorkamer, achterkamer, keuken en eetzaaltje.⁹ Brakestein komt in beheer van Zara's zwager Pieter Jansz Braek (1673-1749), biersteker, kapitein geweldige, schansmeester, commies van het fort bij Oudeschild en commissaris voor de W.I.C.¹⁰

1737

Jan Adriaansz Braeck (± 1699-1748), zoon uit het huwelijk van Zara Barmentlo en zee-officier Adriaan Jansz Braeck, kleinzoon van Jan Pietersz Braeck), in 1736 benoemd tot extraordinaris kapitein ter zee bij de Admiraliteit van Amsterdam, trouwde in 1737 met zijn nichtje Anna Braeck (± 1720-1798), dochter van Pieter Jansz Braeck en Helena de Hubert). Hij woont op Brakestein en overlijdt daar in 1748. Erfgenamen zijn de weduwe Anna Braek en haar zoontjes Adriaan Jansz (1742-1796) en Pieter Jansz Braek (1746-1774).¹¹

1751

Uit 1751 dateert een testament van de weduwe Braak, dat alle voorgaande testamenten vervangt en waarin expliciet wordt vermeld dat 'de plaats Brakestijn met alle desselfs bij hoorende landerijen geduurende de minderjarigheijt van haar jongste zoon Pieter niet sal mogen werden verkogt'.¹²

1786

Nadat hij in 1775/6 al de boerderij en bijbehorende gronden van Brakestein had verworven¹³, koopt Leendert Matthijsz den Berger (Enkhuizen, 1743-Texel, 1802), zoon van Matthijs den Berger en stiefzoon van diens tweede echtgenote Nanna Pieterdr Braeck¹⁴ – landmeter en opzichter van 's-Lands Werken op Texel en Eierland, Vlieland en Terschelling, opzichter van de (Texelse) Schans en commies van het Magazijn op Texel¹⁵ – in 1786 Brakestein van de zoon van Adriaan Jansz Braeck, die van beroep Kapitein ter Zee was.¹⁶

Leendert den Berger was in 1762 gehuwd met de rijke Antje Maartensz Zuijde(n)wind (1742-1818), oudste dochter van Maarten Dirksz Zuijde(n)wind (?-1753) en Jannetje Dirksdr Koning (?-1765), [na het overlijden in 1727 van haar vader en grootvader met de achternaam van haar grootmoeder – Neeltje Pietersdr Keijser – als Jannetje Keijser aangeduid].¹⁷ De verkoopakte van Adriaan Jansz Braeck aan Den Berger d.d. 29 augustus 1786¹⁸ geeft de volgende beschrijving:

'Een huys ende Tuyn en gevolge genaamd Brakesteijn staande ende gelegen in de polder Oostergeest onder de Banne van den Burg alhier belend ten Oosten het Schildpad, ten westen den Kooper, onder zelve koop is begreepen de grond en beplantinge van den boomen aan de zuydwest zijde agter den plaats annex de cingel zo ver en breed als die loopt, mitsgaden alle de boomen staande aen de weg beweste de Tuynen van d'heer Van der Merct en het weeshuys, met de toegedempte slootgrond daar deselve in geset zijn, hebbende dit huys een vrye ryding en manpad over het land van den Kooper om zand mis ende anders in de Tuyn te kunnen brengen, en van en na de stal te reyden, des mede van en na het mieland, strekkende van het Schilpad na de Schans, welk egter onder dese koop niet is begreepen.

By dese koop volgt het vierkante Erf leggende in den noordwesthoek annex den huyse Brakesteyn, idem de annexe laan met de boomen Zuydwest op met het ashok daar agter tot nevens het land van de stal toe, en zoo breed het selve aan den Noordzij van de schapeboe af bestect is, en de boomen staan, hebbende dit perceel een vrije watering over het land van den Kooper en een vry gesigt uijt de agterkamer welk niet zal mogen verhindert of belet worden

ofwel:

Een huis en tuin, genaamd Brakesteijn, gelegen in de polder Oostergeest, aan de oostzijde belend door het Schildpad, aan de westzijde door het land van Den Kooper. Onder deze koop is begrepen de grond en beplantinge van de bomen aan de zuidwestzijde achter de plaats, de singel en alle bomen aan de weg ten westen van de tuinen van de heer Van der Merct [eigenaar van Rozenhout] en van het weeshuys, inclusief de gedempte slootgrond, waar deze bomen in zijn aangeplant. Het huis heeft een **vrije toegang** en een manpad over het land van Den Kooper om zand, mest en andere zaken in de tuin te kunnen brengen, en van en naar de stal te rijden, als mede van en naar het mieland [drassig land], vanaf het Schildpad tot aan de Schans, welke laatste niet onder deze koop is begrepen.

Bij deze koop behoort ook het vierkante erf in de noordwesthoek naast het huis Brakestein en de daarnaast gelegen bomenlaan 'zuidwest op' met het ashok daarachter tot aan het land van de stal, en zo breed het aan de noordzijde van de schapeboe bestect is en er bomen staan. Dit perceel heeft een vrije afwatering over het land van Den Kooper en **een vrij uitzicht uit de achterkamer, dat niet verhinderd of belet mag worden** [...].

1786/1787

Pieter van Cuyck (1720-1787), kunstschilder en geschiedschrijver, schreef in diezelfde tijd in zijn *Brieven over Texel* over Brakestein:

'Hier zien wij aan onze linkerhand leggen het aangename Braakenstein; deze Buitenplaats heeft een **fraai gezigt**; de rijweg naar die plaats loopt voorbij de Schans en langs den hoogen Berg, en al wie te voet naar den Burght wil, moet daar voorby; **in de schoone tuin wassen vrugten van allerley soort; ik heb er nergens in grooter overvloed gezien, en in geur en smaak geene betere gegeteen**'.¹⁹

1787

In 1787 wordt de tuin van Leendert den Berger na een fors uit de hand gelopen oranjefeest geheel verwoest.²⁰

1800

In 1800 maakten H. en J.P. Gildemeester in gezelschap van F.W. Conrad een reis door de kop van Noord-Holland. Ook zij waren zeer onder de indruk van de tuin van Brakestein en spraken over een 'wel aangelegde tuin en boomgaard'.²¹

1802

In 1802 overlijdt Leendert den Berger op Brakestein.²² Zoon Matthijs Leendertsz den Berger (1763-1831), rentmeester der Domeinen, wordt eigenaar en bewoner. Hij trouwt met Annaatje Bommelsdr Vlamming uit Schagen. In de Napoleontische tijd verhuurt hij Brakestein aan Franse ambtenaren en woont zelf tijdelijk elders. Na vertrek van de Fransen keert hij in 1813 weer naar Brakestein terug.²³

1813

In 1813 schrijft Hebelius Potter over zijn wandeling over Texel.²⁴ Hem viel een groep bomen op: 'eene schilderachtige groep, bestaande uit geboomte en eenige gebouwen, met elkander tot een landgoed of eene buitenplaats behorende, de eenigste, die, zoo als men mij verzekerde, thans op het geheele Eiland gevonden wordt, zijnde eene andere, daartegen overgelegen [Rozenhout], onlangs geheel afgebroken, en de bosschen uitgeroeid'.

En dan vinden we in zijn beschrijving de eerste kritische noot: 'Intusschen geloof ik niet te veel te zeggen, wanneer ik beweer, dat de Texelaars zelve opzettelijk hun best schijnen te doen, om lucht en land te bederven, het laatste namelijk voor zoo verre zij dat voor den morsbouw ten eenemaal onbruikbaar maken. De bewoners zijn namelijk over het algemeen geene vrienden van boomen, hoe nuttig die anders ook in vele opzichten zijn mogen. Al wat boom is, moet van kant: het geheel eiland ligt als een kale vlakte daar.'

De tekening van J.A. Crescent schetst overigens een andere situatie. Rondom Brakestein zijn de bomen in 1814 nog niet verdwenen (afb. 5).

Afb. 5 J.A. Crescent, Brakestein aan het Skillepad, 1814 – aanzicht van het huis ten tijde van Matthijs Leendertz den Berger (coll. Noord-Hollands Archief)

1824

M.D. Teenstra maakt in 1824 een reis naar Java via Kaap de Goede Hoop. Voor de definitieve inschepping maakt hij een wandeling vanuit Oudeschild naar Brakestein, te lezen in zijn boek *De vruchten mijner werkzaamheden*.²⁵ Hem valt speciaal het 'geel steenen voetpad' op van Oudeschild naar Brakestein. Waarschijnlijk was dit voetpad bestraat met Friese gele klinkertjes.

1831

De drie kinderen van Matthijs den Berger (onder wie Leendert Matthijsz, 1789-1862) verkopen zeer veel onroerend goed (afb. 10), waaronder: 'De buitenplaats Braakenstein met deszelfs **Moestuin en Boomgaard, liggende binnen deszelfs vijver en het Houtbos met wandelwegen in hetzelfde gelegen**, te zamen groot een Bunder, elf Roeden en dertien Ellen [$\pm$ 170 m²]. [...] Een Bouwhoeve of Boerenplaats mede genaamt Braakenstein [...] annex gebouwd aan het Heerenhuis met twee stukken Erfland te zaamen genaamd de Huiskoog.'

Jacob Pietersz Dijkse (1781-1856), getrouwd met Gerbrig Ariesdr Dijkse (1781-1866), koopt de buitenplaats Brakestein met boomgaard, moestuin, vijver en 'houtbos' [het geboomte op de singel met het rondgaande pad]. De roerende goederen waren toen al geveild. De boedellijst noemt 586 nummers inclusief enige tuinspullen, waaronder een **tuinbeeld**, een bak met tuinzaad, een **zonnewijzer**, veel tuingereedschappen, tuinpennen, wijnblaadjes en vele matten (waarschijnlijk zonwering om over de koude bakken te leggen). De zonnewijzer was het duurste stuk.²⁶ Brakestein bleef hierna via vererving geruime tijd in de familie. Na Jacob P. Dijkse vinden we in 1866 als eigenaar Trijntje Jacobsdr Dijkse, in 1837 getrouwd met Simon Sijbrandsz Keijser (geb. 1810), dijkgraaf van Texel, zoon van dijkgraaf Sijbrand Pietersz Keijser. Trijntje en Simon woonden op Weverstraat 15 (nr 141, 185?) in Den Burg.

1886

Hun dochter, Margaretha Catharina Simonsdr Keijser (geb. 1848), erft Brakestein. Zij is in 1878 gehuwd met de latere Delftse hoogleraar en rector magnificus Stephanus Gerhard Gerhardsz Everts.

1890

Via een ingezonden brief wordt voorgesteld de verwaarloosde Skilsloot te dempen ten gunste van een mooie rijweg. Een buis onder de weg zou dan het watervervoer moeten regelen.²⁷

1893

Het huis wordt sinds 1893 bewoond door Margaretha's achterneefje Cornelis Simon Cornelisz Keijser (1867-1942)

1898

Brakestein wordt gedeeltelijk gesloopt en vergaand verbouwd in opdracht van Stephanus Gerhard Everts en Margaretha Keijser. De gevels krijgen een pleisterlaag met natuurstenen uitstraling. Bij de sloop zijn onderdelen uit het oude huis verhuisd naar Weverstraat 15 en 17 in Den Burg. Weverstraat nummer 15 was eigendom van Margaretha Catharina Keijser (geb. 1848) en haar zuster Catharina Geertruida Keijser (geb. 1851, getrouwd met Stephanus' broer Philip Pelgrim Everts), nummer 17 van de kinderen van hun neef Sijbrand Pietersz Keijser (geb. 1830). Johanna Henriëtta Everts (1888-1971) volgde haar ouders op als eigenaar van Brakestein.

1906 tot 1926

Cornelis Simon Cornelisz Keijser en zijn vrouw Dieuwertje Kooiman (1869-1946) verhuisden in 1906, maar bleven tot 1937 beheerder van het bezit van de familie Everts. Pieter Swama volgde hen op als beheerder. Hij was in dienst van de families Everts en Keijser. Het huis wordt bewoond door Pieter Jansz Zutphen en zijn vrouw Fenna Jansdr Schaap.

1926

De familie Everts verbouwt Brakestein naar de huidige toestand. Pieter Willy Willemsz Swama, leerling van de zeevaartschool, trouwt in 1927 met Cornelis Simons' zoon Maria Cornelia Adriana Keijser (1898-1935). Na het overlijden van Maria Keijser hertrouwde Pieter Swama in 1936 met

Amalia Dieuwertje Leonardusdr Koning. Samen bezaten ze na de ruilverkaveling veel land. Ze lieten elders een nieuw woonhuis bouwen en verlieten Brakestein.

1947

Bij verbouwing van Weverstraat 17 (Den Burg) wordt het zogenaamde 'witte portaal' in stukken teruggebracht naar Brakestein en op zolder opgeslagen. Dit portaal is één van de twee portalen die in de tweede helft van de 17de eeuw voor Brakenstein zijn vervaardigd, mogelijk in opdracht van Jan Pieterz Braeck. Momenteel bevindt het zich in museum Kaap Skil en wordt het gerestaureerd. Uit onderzoek blijkt dat onder zes witte verflagen waarschijnlijk een vergelijkbare schildering bevindt als op het andere van Brakestein afkomstige portaal²⁸ waarvan bekend is dat het in de laatste kwart van de 18de eeuw in opdracht van Leendert den Berger enigszins is aangepast en toen is beschilderd door Andries Warmoes (gesigneerd en gedateerd 1787). De deuren hiervan voorzag Warmoes van voorstellingen van de vier elementen, geschilderd naar etsen van Claude Dufois, gemaakt naar voorbeeld van gobelinontwerpen van de Franse schilder Francois Boucher.²⁹ Na de verbouwing van 1898 is dit laatste portaal overgebracht naar Weverstraat 15 en van daaruit in de jaren '80 naar de Schoutenkamer van hotel Lindeboom in Den Burg, waar het te bezichtigen is.

1955

Paulus Evertsz Breen komt met zijn vrouw Grietje Voorthuizen op Brakestein wonen. Zij maakten plaats voor Evert Paulusz Breen en zijn vrouw Trijntje Douwesdr van der Knoop. Evert had tot 1991 op Brakestein een veebedrijf.

1978

De tuinbeelden (in bruikleen aan de gemeente) worden opgeslagen in De Vermaning (het Scheepvaartmuseum) in Den Hoorn.

1976

Deel van interieur van Brakestein wordt aangewezen als rijksmonument. Zie redengevende omschrijving bij Gegevens huis en tuin.

1986

Aanwijzing als gemeentelijk monument. Zie de redengevende omschrijving (bijlage 1).

1991

S.G. Vreede, zoon van Albert Cornelis Vreede en Caroline Jonasse, verkoopt Brakestein in 1991 aan Bernardus Gerrit Bernardusz Beuving en Piet van der Star. Beuving gaat met zijn vrouw Martje Gerbensdr van der Meer in het huis wonen, Van der Star begint er een veehouderij.

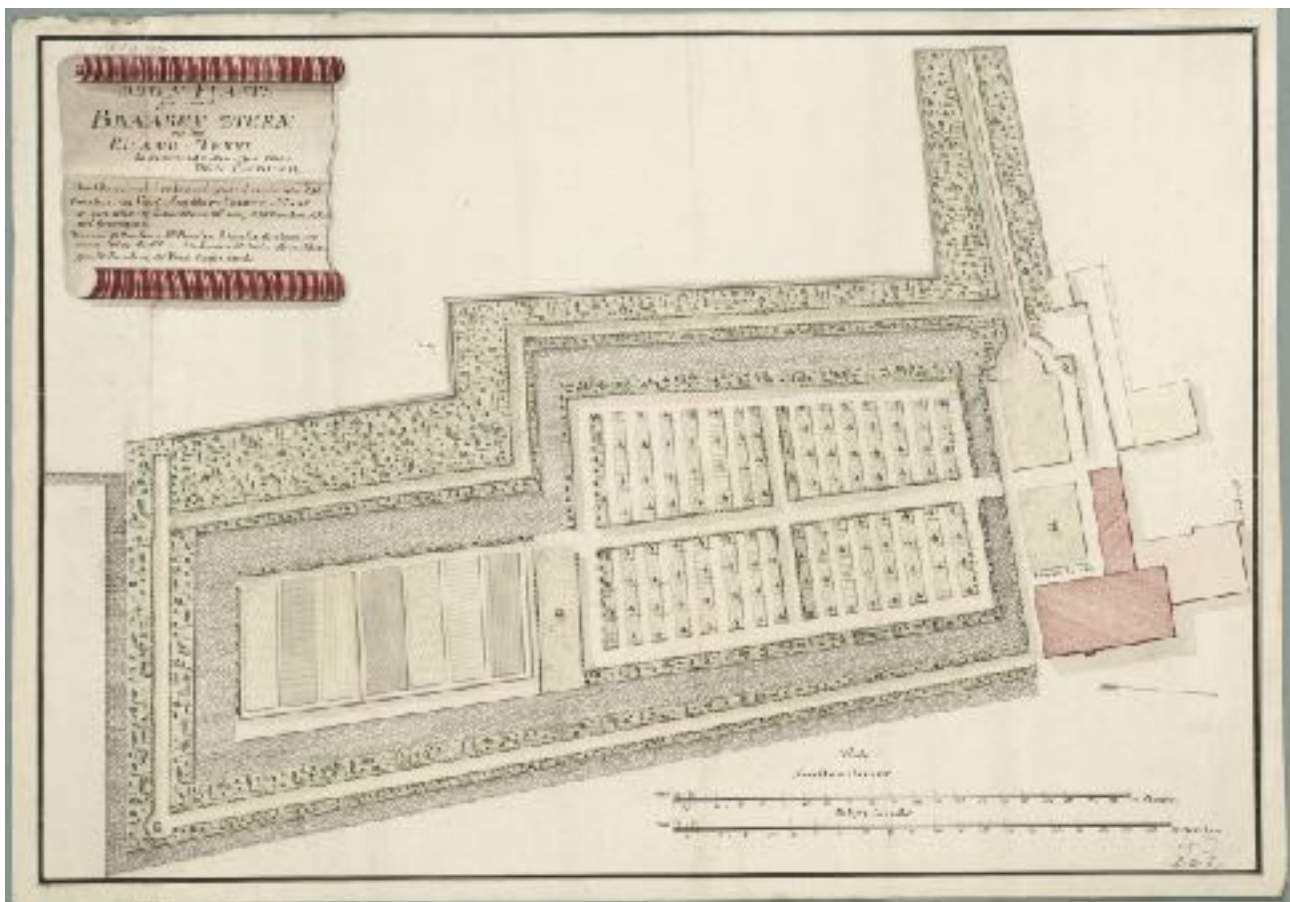
2012

In 2012 wordt het perceel gesplitst; Beuving wordt eigenaar van het huis, de tuin en een hectare weiland; Van der Star eigenaar van de stolpschuur, het erf en de overige weilanden.

2018

Vibeke Roeper en Diederick Wildeman worden de nieuwe eigenaren van het huis en de tuin van Brakestein. De voorgenomen restauratie en herinrichting ten behoeve van bewoning is aanleiding voor dit onderzoek en deze waardestelling.

III.b.2 Historische kaarten en foto's

Afb. 6 Buitenplaats genaamd Braaken Steen op het eiland Texel behorende aan den heer Den Berger, ongesigneerd en ongedateerd [vanaf 1786] (noorden rechts). Collectie Noord-Hollands Archief, toeg.nr 269, inv.nr 1046.

De aanleg en ontwikkeling van het groene deel van Brakestein is in grote lijnen te volgen aan de hand van historische kaarten en plattegronden van Brakestein en omgeving.

BUIENPLAATS genaamd BRAAKENSTEEN

De tekening 'BUIEN PLAATS genaamd BRAAKEN-STEEN op het EILAND - TEXEL behorende Aan Mijne Heer DEN BERGER' (afb. 6) is ongesigneerd en ongedateerd, maar geeft de tuinaanleg heel gedetailleerd weer.³⁰ De manuscriptkaart is voorzien van twee schaalstokken, in Amsterdamse en Rhijnlandse roeden. Als toelichting bij de schaalstokken staat in het vignet linksboven opgetekend: 'Der Quadrat inhoud van tuin is = 743 Roeden, 94 Voet Amsterdamer Maat. waaronder de Inhoud van Water = 139 Roeden, 17 Voet niet begrepen.

Wan nu 94 Roeden = 85 Roeden Rhijnlands doen, so doen 743.94 Amstr = 673 Roeden 81 Voet = Een Morgen, 71 Roeden, 81 Voet Rhijnlands.'

[1 rhijnlandse roede = 14,19 m²; 673 roeden = 9.549,87 m²; 1 rhijnlandse voet = 0,314 m²; 81 x 0,314 = 25,484m². Het oppervlak van de tuin, het water niet inbegrepen, bedraagt dus iets minder dan een hectare.]

De tuin bestaat uit twee delen: een grote, omgrachte en omsingelde nutstuin en een veel kleinere 'hof' of siertuin aan de westzijde achter het huis. Direct opvallend zijn twee loodrecht op elkaar geprojecteerde lanen, een brede laan zuidwaarts door de boomgaard en een dubbele laan westwaarts met een grasbaan in het midden waarover men uitzicht heeft op de graslanden buiten de plaats zelf.

De nutstuin bestaat uit een boomgaard en een moestuin. Dit omgrachte en omsingelde tuindeel wordt aan de west- en de zuidzijde (opnieuw) begrensd door een sloot en aan de westzijde door een wal, die tevens doorloopt aan rond de aanleg van de zichtlaan. Sloot en wal vormen de uiterste begrenzing van de tuinaanleg.

De **boomgaard** is aangelegd op een rechthoekige plattegrond (ongeveer anderhalf maal zo lang als breed) en wordt winkelhaaksgewijs in vier gelijke delen verdeeld door een padenkruis, waarvan het lange middenpad het hoofdpad vormt van de tuin. Het padenkruis door de boomgaard wordt begeleid door hagen (getekend als een ketting van kralen). De toegang tot dit hoofdpad wordt gevormd door een brug of dam over de gracht. Aan de noordzijde van deze brug of dam staat een hek (op de tekening aangeduid met vier kleine rondjes).

Rondom de boomgaardkwartieren loopt een doorgaand pad, het 'binnenpad'. In de noord-westhoek van de boomgaard staat een klein bouwwerkje (fruitschuur?). Ook rondom het binnenpad is een haag aangeplant, waarachter smalle boomsingels of bomenrijen schuilgaan.

Het hoofdpad over de symmetrieas van de boomgaard loopt in zuidelijke richting door naar de **moestuin**, waar het pad zich versmalt. De moestuin is gelegen ten oosten van dit pad, eveneens op rechthoekige, maar wel kleinere plattegrond, waarvan lengte circa tweemaal zo lang is als de breedte. Vanuit het huis gezien ligt de moestuin dus achter de boomgaard. De moestuin is verdeeld in zeven brede lengte-bedden, elk met eigen werkpaden rondom. Aan de zuid- en westzijden van de moestuin zijn hagen aangeplant daarachter bomenrijen, om de overheersend zuidwestelijke wind te breken. Aan de noord- en oostzijde wordt dit tuindeel begrensd door een **houten schutting of tuinmuur**. Hierachter, aan de oostkant van de moestuin, ligt een enigszins merkwaardig pad dat nergens naartoe lijkt te leiden.

Tussen de boomgaard en de moestuin is een **grasparterre** aangelegd met in het midden een sokkel voor een tuinbeeld. Tegenover deze parterre zien we een driehoekige inkeping in de boomsingel, waarschijnlijk een in- of uitlaat van de gracht.

Het hele tuincomplex (boomgaard en tuin) ligt binnen een 'meelopend' **grachtenstelsel** of 'vijver'. De grachten zijn aan de buitenzijde omsingeld door **bosschages** (of houtwallen t.b.v. hakhout), die aan de zuid- en westkant breder zijn dan die aan de oostzijde – om de zuidwestelijke wind te breken. Deze boomsingel rond de gracht wordt aan de oost- en zuidzijde begrensd door een (tweede) sloot en aan de westkant door een walletje, een zogenaamde '**tuunwaol**' (getekend als een dijkje). Door de bosschages rondom de vijver loopt een recht wandelpad, dat aan weerszijden met hagen is beplant. Dit pad begint direct ten zuiden (links) van het huis en loopt rond de omgrachte nutstuin naar de dubbele zichtlaan achter de hof.

Op de zuidoosthoek van de boomsingel heeft de ontmoeting der paden zich verbreed tot een klein cirkelvormig 'pleintje' omzoomd door hagen, waarop in het midden een klein rood vierkantje staat ingetekend, vermoedelijk de sokkel van een tuinbeeld. Het pad aan de zuidkant van de tuinaanleg loopt aan de westzijde iets verder door. Aan het eind van het pad wordt de haag onderbroken door een tuinhek of twee bomen (aangeduid als twee groen ingekleurde stippen). In het verlengde hiervan is de tuinwal niet doorgetrokken, maar vinden we in plaats daarvan een hek of andere afrastering. Hier bevindt zich een doorgang naar het naastgelegen weiland, mogelijk een uitzichtpunt of een alternatieve tuiningang voor 'werkverkeer'.

In de hof of siertuin aan de achterzijde van het 'Heere huis' zien we twee achter elkaar gelegen **grasparterres**. De eerste parterre vierkant tot rechthoekig, met in het midden een rood vierkantje dat duidt op een sokkel voor een tuinornament zoals een vaas of zonnewijzer. De tweede grasparterre is eveneens rechthoekig, maar met een halfcirkelvormige afsluiting, in het midden overgaand in een lange **zichtlaan**, die uitzicht biedt op de weidse graslanden ten westen van de buitenplaats.

I.H. KOCH

Op het '*Plan der situatie van een gedeelte van het eiland Texel van der zuidlige kust, het fort en omliggende land...*' is Brakenstein eveneens duidelijk weergegeven (afb. 7).³¹ Deze manuscript-tekening is ongedateerd, maar is waarschijnlijk tussen 1794 en 1811 getekend door **I.H. Koch** (mogelijk de landmeter Johan Hendrik Koch).³²

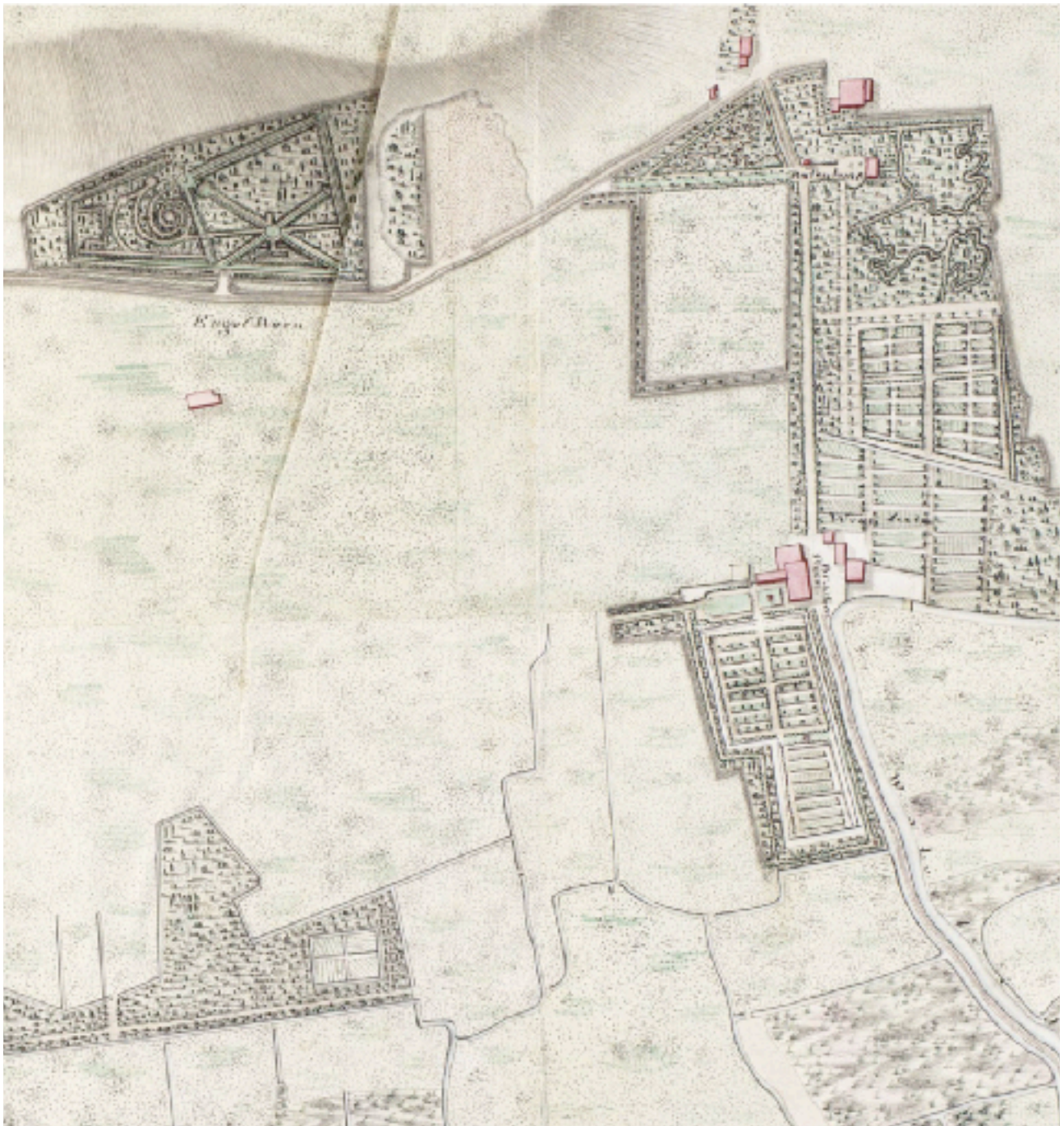
Links boven op deze manuscriptkaart, tegen de Hooge berg, is een parkaanleg (zonder huis), genaamd 'Engelsteen' aangegeven, eigendom van Cornelis Roepel. Rechts daarvan ligt de buitenplaats 'Rosenhout', eigendom van Frederik Rooseboom, en daaronder de 'Weestuin'. Opvallend is dat Engelsteen is opgedeeld in een doolhof (met het bergje 'de Zeven Pannekoeken') met aan de oostzijde aansluitend een diagonaalsgewijs (op 'Franse wijze') verdeeld bosgedeelte, en dat Rozenhout naast een boomgaard/moestuin ook bosschages bevat met een zeer kronkelend padenverloop.³³ De direct daaronder gelegen Weestuin bevat behalve een grote moestuin (met kleine fruitbomen op de hoeken) en een houtplantage, ook drie kleine bouwwerkjes (rood).

De tuin van Brakestein, rechtsonder op de kaart van I.H. Koch, bestaat uit twee delen, een noordelijk deel verdeeld in vier kwartieren met vruchtbomen of naantjes (laaggeënte vruchtbomen) en een zuidelijke deel met zeven langgerekte moestuinbedden. De boomgaard en de moestuin zijn omgracht. Een zware boomsingel loopt aan de westzijde van de tuin langs de gracht. Ten oosten van Brakestein loopt de Skilsloot.

In 1618 was toestemming verleend voor het graven van deze sloot 'gelegen aan de banne van de Waddel en Oostergeest, beginnende aan 't Schild' tot aan de Hooge Berg. Van de vrijgekomen grond mocht men een 'bekwaam' voetpad maken. Kleine bootjes vervoerden vaten met ijzerhoudend water vanaf de wezenputten door de Skilsloot naar de schepen van de Oost- en West-Indische Compagnie, die op de Reede van Texel lagen te wachten totdat het weer en het tij gunstig waren om uit te varen. De drie bouwwerkjes op de kaart tegenover het huis Brakestein stellen het Huis bij de Put voor. Ten opzichte van de vorige tekening zijn de aanbouwen aan het huis Brakestein ongewijzigd.

Afb. 7a '*Plan der situatie van een gedeelte van het eiland Texel van der zuidlige kust, het fort en omliggende land ...*' / I.H. Koch, manuscript kaart, 71 x 178 cm (noorden boven). Collectie Noord-Hollands Archief, Provinciale Atlas, toeg.nr 560, inv.nr 2198

Afb. 7b Detail van 'Plan der situatie van een gedeelte van het eiland Texel van der zuidlige kust, het fort en omliggende land ...' / I.H. Koch

Afb. 8a 'Kaart van het eiland Texel, meetkundig opgenomen op last van den Minister van Waterstaat door de landmeeters C. Boling en L. den Berger, anno 1810' (NHA toeg.nr 269, inv.nr 1072)

Afb. 8b Detail van de eerste 'Kaart van het eiland Texel' / C. Boling en L. den Berger, anno 1810 (NHA toeg.nr 269, inv.nr 1072)

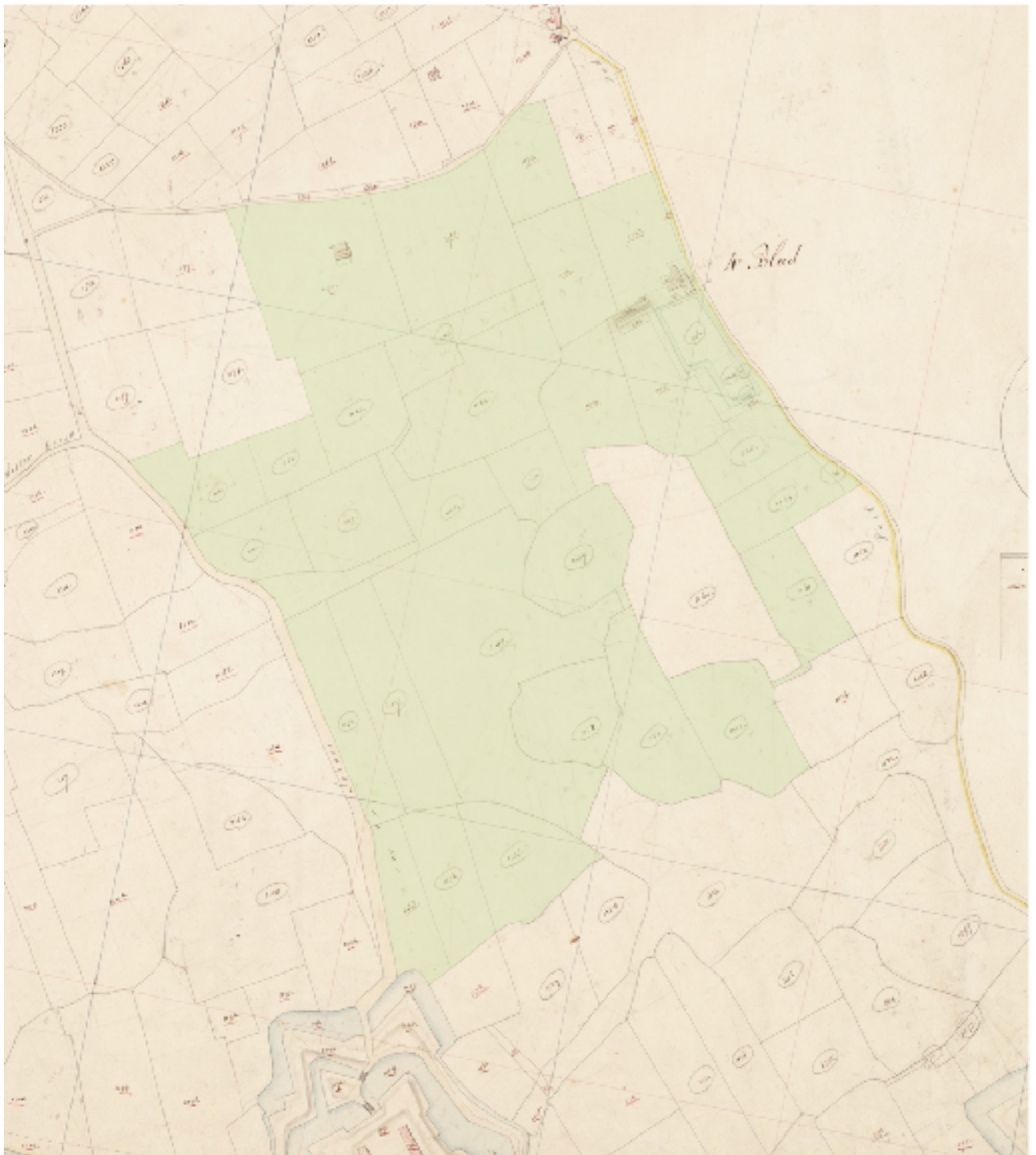

Afb. 9 Detail van de tweede 'Kaart van het eiland Texel' / C. Boling en L. den Berger, 1810 (NHA toeg.nr 269, inv.nr 1073)

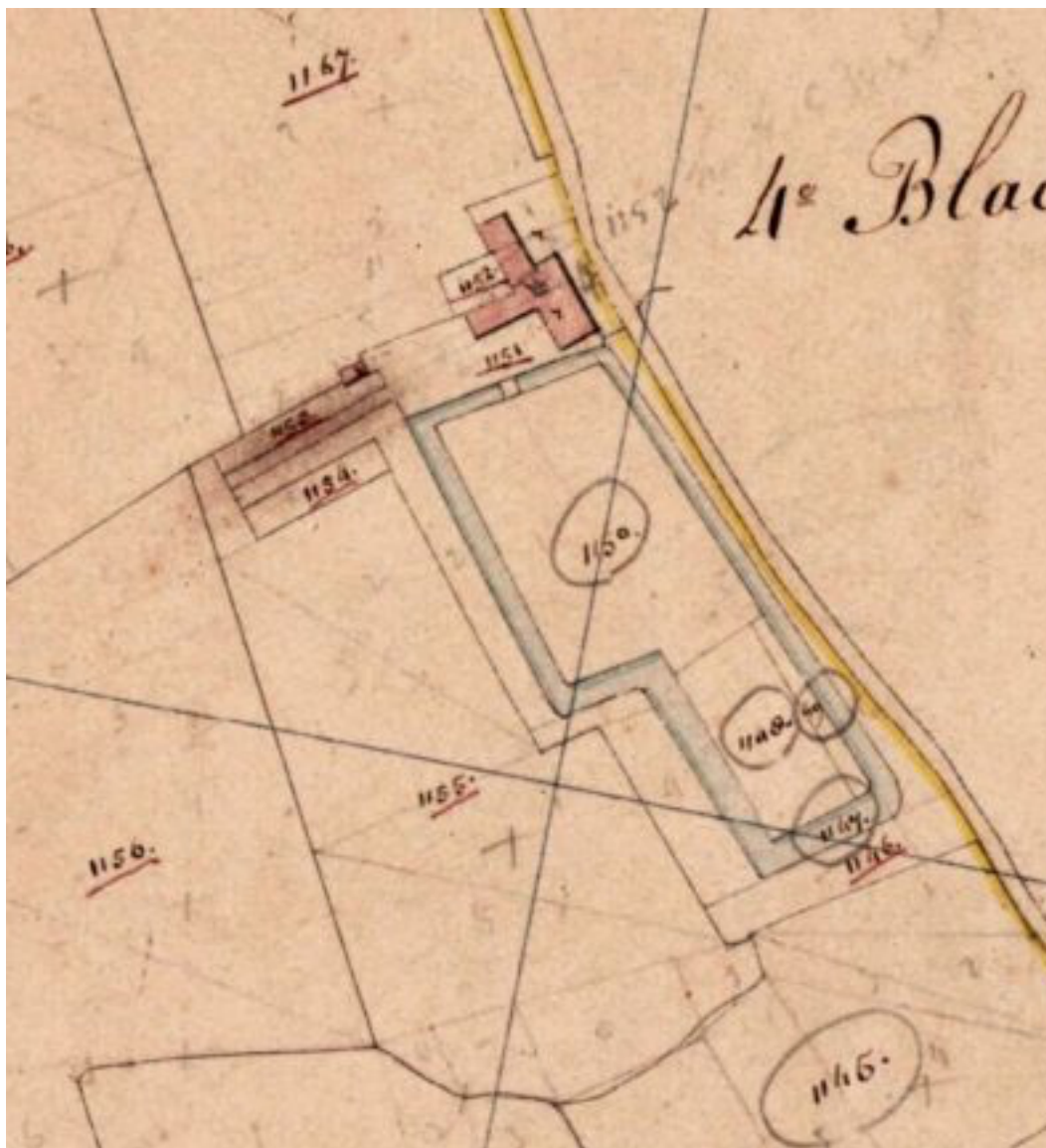
DEN BERGER II

Uit 1810 dateren twee handgetekende kaarten 'van het Eiland Texel', bewaard in het Noord-Hollands archief (afb. 8 en 9). Ze zijn gemaakt in opdracht van de minister van Waterstaat door de 'landmeters C. Boling en L. den Berger'. Het gaat hier om Leendert Matthijsz den Berger, die van 1807 tot 1812 voor het Ministerie van Waterstaat werkte en in 1810 21 jaar oud was. Op het eerste gezicht verschillen de kaart weinig van elkaar, al zijn er aangaande de afbeelding van Brakestein wel enige verschillen. Zo lijkt Brakestein – evenals Rozenhout – op de tweede kaart (afb. 9, inv. nr. 1073) groter dan op de eerste kaart (inv.nr 1072). In ieder geval is op de tweede kaart de zichtlaan naar het westen duidelijk aangegeven.

Ook de vorm van het huis (en de schuur) is opmerkelijk: de voorgevel aan het Skillepaadje is veel minder breed dan op de tekening 'BUITENPLAATS' en de kaart van I.H. Koch. Mogelijk is het huis weergegeven in een eerdere vorm, zoals het (gedeeltelijk in lichtroze) staat aangegeven op de tekening 'BUITENPLAATS'.

Afb. 10a Detail van de kadasterkaart van F.J. Nautz en S.P. van Diggelen (1811-1832). Kadastrale minuut 07113, Sectie D, nr 5 Oudeschild. De bezittingen van Matthijs den Berger zijn groen ingekleurd (uit: bouwhistorisch rapport Ralling)

Afb. 10b Meer ingezoomd detail van de kadasterkaart van F.J. Nautz en S.P. van Diggelen (1811-1832). Kadastrale minuut 07113, Sectie D, nr 5 Oudeschild (noorden boven)

KADASTERKAART F.J. NAUTZ en S.P. VAN DIGGELEN (1811-1832)

De volgende beelden van Brakestein en omliggende landerijen zijn ontleend aan de kadasterkaarten getekend door F.J. Nautz en S.P. van Diggelen, gedateerd tussen 1811 en 1832 (afb. 10a en b). De bijbehorende kadastrale leggers uit 1828 verklaren de sectienummers als volgt: D 1146 (het vak ten zuiden van de moestuin) hakhoutbos; D 1147 water om 't land; D 1148 tuin; D 1149 hakhoutbos; D 1150 boomgaard; D 1151 huis en erf; D 1152 huis en erf; D 1153 hakhoutbos (langs de zichtlaan); D 1154 tuin.

De stroken buiten de grachten aan de west- en zuidzijde van de nutstuin zijn dus duidelijk als hakhoutbos (als windsingel) aangegeven. Dit geldt ook voor de strook aan de oostkant van de moestuin, die op de tekening van Den Berger als een pad of leeg vak staat aangeduid.

Toch zijn de tuinaanleg en aanbouwen aan het huis eigenlijk ongewijzigd. De boomgaard en moestuin liggen nog steeds binnen het qua vorm onveranderde grachtenstelsel en dat blijkt ook nog zo te zijn op de kaart van J.L. Kikkert uit 1854 (afb. 11).

Afb. 11 Detail van de kaart van Texel / J.L. Kikkert (lithografie), 1835

Afb. 12 Detail van de Topografische militaire veldminuut Hana Texel (Cocksdoorp), 1859

TOPOGRAFISCHE MILITAIRE VELDMINUUT 1859

Op de Topografische militaire veldminuut van 1859 is het beeld eveneens ongewijzigd (afb. 12). Het grijze vlak rondom de gracht en aan weerszijden van de zichtlaan verbeeldt waarschijnlijk hakhoutbos.

Afb. 13 Eerste Bonneblad (1882), de eerste topografische kaart van 1:25.000, waarop Brakestein is ingetekend

BONNEBLAD 1882

Via het eerste 'Bonneblad' uit 1882 (afb. 13) en de daarop volgende topografische kaarten kan men grofweg de ontwikkeling van de tuin- en parkstructuren van Brakestein in de twintigste eeuw volgen. Op het Bonneblad lijkt de zichtlaan naar het westen voor het eerst verdwenen, in die zin dat de bosschages die de zichtlaan voorheen begeleidden dan lijken te zijn gekapt, al staan daar wel nog enkele bomen.

Afb. 14 Topografische kaarten van Brakestein d.d. 1952, 1962, 1982 en 2018

TOPOGRAFISCHE KAARTEN

Op de topografische kaarten uit de periode 1952 tot 2018 komt de zichtlaan ook niet meer voor en is de ruimte van de boomgaard en de moestuin (lichtgroen) steeds meer ingekrompen ten gunste van de oprukkende boomsingel (helder groen) (afb. 14). Het grachtenstelsel tussen boomgaard/moestuin en de boomsingel daar omheen is op deze topografische kaarten niet meer duidelijk te onderscheiden. Alleen op de kaart uit 2018 zien we aan de oostzijde van de nutstuin nog een waterloop ingetekend. Het naastgelegen perceel, nu met losstaande stolpschuur, is steeds meer bebouwd geraakt. Deze topografische kaarten zijn weliswaar niet erg precies, maar laten wel zien dat de hoofdstructuur van de groenaanleg qua structuur onveranderd is.

Afb. 15 Jager op Brakestein, foto: circa 1910-1930

HISTORISCHE FOTO'S

Bijgaande foto's geven de situatie van de 'tuin' weer in de de twintigste eeuw. Eerst een foto van een jager in de tijd van Marie Keijser, tussen 1910 en 1930 (afb. 15), vervolgens een foto uit omstreeks 1960 van de heer Breen, die sneeuwkllokjes kweekte in het bos (afb. 16). De (kei)leemhoudende geestgronden alhier lenen zich ook goed voor het kweken van bolgewassen.

De sneeuwkllokjes doen op het eerste gezicht denken aan een natuurlijk ontstaan van een stinsenflora, maar uit het feit dat deze werden gekweekt blijkt dat deze veronderstelling niet juist is. Op grond van deze foto's lijkt het alsof er sprake is van een verandering in landschapsstijl, maar niets is minder waar. Door de verwaarlozing van de boomgaard en moestuin is de tuin deels overwoekerd en is uitgroei en uitzaaiing van bomen en hagen ontstaan.

Afb. 16 De heer Breen, die sneeuwkllokjes kweekte in het bos van Brakestein, ongedateerde foto, circa 1960

III.b.3 Historische tuinornamenten

Afb. 17a Ceres of Cybele, kunstenaar onbekend

Afb. 17b Beeld van Neptunus, kunstenaar onbekend

XVIII

Uit de 18de eeuw zijn twee beelden bewaard gebleven: een beeld van Ceres, godin landbouw, of Cybele, moeder van het leven op aarde, (afb. 17a), en een beeld van Neptunus, god van de zee (afb. 17b). Beide beelden staan op rijk uitgevoerde sokkels, die zijn uitgevoerd in een andere steensoort en waarschijnlijk uit het eind van de achttiende of uit de 19de eeuw dateren.

XIX

Uit omstreeks 1900 zijn enkele deels terracotta tuinbeeldfragmenten bewaard gebleven van een jongetje (putto), dat in zijn omhoog geheven armen een – uit een ander materiaal (gips?) vervaardigde – schelp draagt (afb. 18a-d), vervaardigd naar voorbeeld van een prent van de Utrechtse terracottafabriek, en ook een sokkel waar de beeld mogelijk op heeft gestaan.

*Afb. 18a Terracotta beeldje van een putto/
jongetje*

Afb. 18b Fragment van de putto en sokkel

Afb. 18c Bovenzijde van de schelp

18d Onderzijde van de schelp

III.c Beschrijving van de huidige situatie

Afb. 19 Luchtfoto Brakestein (Google Maps, 2019)

Afb. 20 Detail van afbeelding 19, ontleend aan Google Maps, 2019

Thans heeft de tuin een min of meer langwerpige plattegrond, die zich uitstrekt aan de zuidkant van het huis (afb. 19). Het tuindeel aan de westkant, waarop de zichtlaan achter het huis was aangelegd, behoort nu gedeeltelijk tot het afgezonderde perceel van de stolpschuur en is bebouwd met een aantal schuren (afb. 20).

Huis en tuin liggen ongeveer een halve meter hoger dan het naastgelegen weiland aan de andere zijde van de Skillesloot. Aan de oostzijde strekt de tuin zich over een lengte van ongeveer 125 meter uit langs de Skillesloot. Op het breedste punt is de tuin 75 m breed, samen iets meer dan een hectare. Ter plaatse van de voormalige **grasparterres** achter het huis liggen twee gazons / grasveldjes gescheiden door een kleine opstal. De grasparterre achter het huis is qua ruimte min of meer bewaard gebleven in het gazon, dat aan de oostzijde wordt begrensd door het huis, aan de noordzijde door de stopschuur, aan de zuidzijde door bomen en heesters en aan de westzijde door het schuurtje (afb. 20). In het meest ver gelegen (westelijke) gazon staat behalve een veel grotere opstal een paardenkastanje.

Door enkele opstallen is het **zicht** op het weidse landschap achter het huis geblokkeerd en verloren gegaan.

Afb. 21 Middenpad door de nutstuin in zuidelijke richting. Aan het begin van het pad het voormalige tuinhek (foto: circa 1920)

Afb. 22 Middenpad door de nutstuin in zuidelijke richting. Aan het begin van het pad: de twee stijlen van het voormalige tuinhek

Het grachtenstelsel c.q. de **waterloop** rond de nutstuin is aan de noordzijde gedempt. Ter plaatse van de voormalige brug of dam over de waterloop staan nog twee houten stijlen, de restanten van een **poort**, die toegang bood tot de omgrachte tuin (afb. 21 en 22).

Aan de overige zijden van de nutstuin is de waterloop geheel intact, zij het voor een deel dichtgeslibd, waardoor deze is veranderd in (drassige) greppels (afb. 23 en 24). Volgens de aantekeningen van archeoloog Michiel Bartels (30-7-2019) is de gracht al zeker 100 jaar niet uitgebaggerd (zie bijlage 2). Uit een vijftal **graafproeven** van Tatenhove Hoveniers (augustus 2019) blijkt dat de bodem van de gracht oorspronkelijk circa anderhalve meter onder NAP lag en dat de wanden van de **omgrachting** schuin lopen en dus niet waren beschoeid (bijlage 3).

Op de reliëfkaart van het Actueel Hoogtebestand is het grachtenstelsel aan drie zijden van de buitenplaats goed zichtbaar (afb. 6).

Afb. 23 Dichtgeslibde waterloop aan de westzijde van de nutstuin

Afb. 24 'Omgrachting' aan de oostzijde van de tuinaanleg

Het rondgaande **wandelpad** over de boomsingel rond de gracht is grotendeels onbegaanbaar geworden door 'opschot' (zaailingen) van gewone esdoorn, es, els, abeel, vlier, meidoorn, lijsterbes, hulst en braam. In de westelijke boomsingel vinden we een aantal forse abelen en een veldiep, in de zuidelijke boomsingel verschillende zomereiken en op de uiterste zuidwesthoek een grote 'monumentale' beuk. Vanaf het wandelpad heeft men tussen de bomen en heesters door op enkele plaatsen zicht op de Skilsloot en de weilanden daarachter. Op de hoek waar de paden aan de oost- en de zuidzijde elkaar ontmoeten verbreedt het pad zich tot een min of meer **open plek** in de

begroeiing. Vanaf dit punt heeft men nu een weids uitzicht over de open weilanden op het dorp Oudeschild met het zeventiende-eeuwse Zeemanskerkje.

Het pad op de zuidelijke boomsingel loopt niet meer door in westelijke richting (zoals aangegeven op de kaart van Den Berger), maar vanaf die locatie, bij de grote beuk, heeft men nu een fraai zicht op het omringde landschap, waaronder de schans en het meer westelijk gelegen hakhoutbosje dat ook al op de tekening van I.H. Koch stond aangegeven en destijds in eigendom was van Den Berger.

Ter plaatse van de voormalige **boomgaard** vinden we nog altijd een oude, enigszins verwaarloosde hoogstamboomgaard. Net als twee eeuwen eerder zijn de fruitbomen aangeplant in rijen.

Ook wordt de boomgaard aan de lange zijden (oost en west) omzoomd door bosschages en aan de zuidzijde door twee rijen zomer(?)lindes, die (helaas) zijn geknot en ingerot. De lindes staan op de plaats en ter hoogte van de hagen die op de kaart van Den Berger de langgerekte grasparterre afbakenden van boomgaard en moestuin.

De voormalige **moestuin** is nu een grasveld, dat aan drie zijden wordt omgeven door steeds verder oprukkende bosschages.

De situatie dat de nutstuin aan de oost- en zuidzijde wordt begrensd door een (tweede) sloot en aan de westzijde door de **tuinwal** is ongewijzigd (afb. 25), zij het dat deze niet meer over de volle lengte intact is.

Afb. 25 Open plek in de westelijke boomsingel, met op de achtergrond de 'tuinwal' en daar weer achter het uitzicht op de omgeving

De conclusie van deze paragraaf over de historische bronnen is dat gegevens voortvloeiend uit de geografie en uit de historische bronnen en kaarten met elkaar overeenkomen en bevestigd worden door de huidige situatie. Sinds 1668 wordt er in alle verkoopakten en veilingpapieren geschreven over de aanwezigheid van een boomgaard, tuin en vijver. De historische kaarten (vanaf 1786) laten grosso modo steeds hetzelfde beeld zien, alleen de zichtlaan is tussen 1859 en 1882 verdwenen. Ondanks het verlies van deze laan blijkt uit de beschrijving van de huidige situatie dat de oorspronkelijke aanleg tot op heden in wezen onveranderd is gebleven.

IV ONTWIKKELING VAN DE TUINAANLEG

Van wanneer dateert de eerste tuinaanleg van Brakestein? Hoe heeft deze tuinaanleg er uitgezien en zich ontwikkeld? En wat is hiervan bewaard gebleven?

Tot heden is slechts één nauwkeurige tekening van de tuin van Brakestein bekend: het ontwerp c.q. de opmetingstekening 'BUITEN PLAATS genaamd BRAAKEN STEEN ...' uit de tijd van eigenaar Leendert Matthijsz. den Berger (vanaf 1786), opzichter van 's Lands Werken op Texel en Eierland, en tevens van de Texelse schans. Den Berger had het huis in 1786 gekocht en heeft de tuin waarschijnlijk laten uitbreiden en verfraaien.³⁴ De ontwerptekening of opmeting is heel gedetailleerd en voorzien van twee schaalstokken (in Amsterdamse roeden en Rhijnlandse roeden), wat wijst in de richting van een nauwkeurige en professionele tekenaar. Van Den Berger is bekend dat hij behalve waterstaatkundige ook landmeter was. Van zijn hand zijn verschillende tekeningen van Texel bewaard gebleven. Mogelijk heeft hij de tuin zelf ontworpen nadat deze in 1787 na het fors uit de hand gelopen oranje-feest geheel was verwoest.³⁵

Aangezien de tekening van I.H. Koch op de tekening 'BUITEN PLAATS' lijkt, zoals Holwerda heeft opgemerkt, en beide tekeningen ook voorzien zijn van vergelijkbare vignetten, is het echter aannemelijker dat de beide tekeningen door Koch zijn vervaardigd en ook uit dezelfde tijd dateren (tussen 1794 en 1811).³⁶

Omdat de weergave van de tuin 'BUITENPLAATS' nauwkeuriger is dan de sterk hierop gelijkende weergave van de buitenplaats op het overzichtsplan van de zuidelijke kust van I.H. Koch – zo loopt de middenlaan door de boomgaard op de tekening van Koch niet recht door in het pad langs de moestuin en ligt de grasparterre niet recht tegenover de omgrachting overeenkomstig de bestaande situatie – lijkt dit niet alleen de meest gedetailleerde, maar ook de oudste kaart waarop de tuinaanleg van Brakestein is weergegeven.

Het feit dat op de (tweede) 'kaart van het eiland Texel' van Leendert den Berger II uit 1810 (afb. 9) de gevel aan het Skillepaadje smaller weergegeven is dan op de beide kaarten van I.H. Koch zou er echter op kunnen duiden dat deze kaart ouder is dan de beide kaarten van Koch. De vorm van het huis, zoals aangegeven op de kaart van Den Berger II anno 1810, komt echter niet overeen met de gegevens van het bouwhistorisch rapport van Ralling (2019), waarin wordt aangegeven dat de gehele (brede) voorgevel al uit de 17de eeuw dateert. Wij veronderstellen daarom dat de plattegrond van het huis, zoals weergegeven op de (tweede) kaart van Den Berger II (1810) niet overeen komt met de toenmalige werkelijkheid. Aangezien huis en tuin op de eerste kaart van Den Berger II (afb. 8) te onduidelijk zijn weergegeven om hier conclusies aan te verbinden, doet dit voor de tuingeschiedenis ook niet ter zake.

Uit de vergelijking van de verschillende historische beschrijvingen en de bestaande toestand van de tuin blijkt in ieder geval dat de tuin overeenkomstig de tekening 'BUITENPLAATS' is uitgevoerd.

Nadat Leendert den Berger in 1802 was overleden, werd zijn zoon Matthijs Leendertsz, rentmeester der Domeinen, eigenaar en bewoner. In 1831 hebben de kinderen van Matthijs, onder wie landmeter Leendert Matthijsz den Berger II, Brakestein verkocht. Uit de Topografische Militaire Veldminuut blijkt dat de tuinaanleg, zoals weergegeven op de kaart van 'BUITENPLAATS' in ieder geval tot 1859 ongewijzigd heeft bestaan (afb. 12).

Qua indeling – een omgrachte en omsingelde tuinaanleg op rechthoekige plattegrond, verdeeld door een padenkruis – doet de tuin echter veel ouder aan dan 1787. Aan het eind van de achttiende eeuw zou men de hoofdaanleg eerder recht achter het huis verwachten en tevens ontbreken meer typische laat-achttiende-eeuwse kenmerken van de vroege landschapstijl als bosketten met sterk slingerende paden, zoals die bijvoorbeeld op Engelsteen en de andere Texelse buitenplaats Rozenhout wel zijn aangelegd.

IV.a BOOMGAARD of EERSTE TUINAANLEG

Aangezien de tuin in de verkoopakte van Bras aan Barmentlo uit 1683 voor het eerst wordt genoemd en de plaats ook Braecks naam heeft gekregen, alhoewel hij bij de verkoop geen eigenaar meer was, wordt uit deze akte afgeleid dat Jan Pietersz Braek degene is geweest die **‘een beplante boomgaard, tuin, vijver...’** heeft laten aanleggen, nadat hij in 1668 het ‘huis bij de put onder de Hooge berg, zijnde twee woningen **genaamd Braecken Stee** uit de failliete boedel van zijn schoonvader had gekocht. Met de vijver wordt in dit geval de gracht of waterloop rondom de boomgaard bedoeld.³⁷ Op grond van deze historische gegevens en vanwege de compositie en omsingeling van de tuinaanleg mag worden aangenomen dat het omgrachte en winkelhaaksgewijs verdeelde grondplan van de boomgaard of nuttuin uit de derde kwart van de 17de eeuw dateert. Qua vorm vertoont de omsingelde, winkelhaaksgewijs verdeelde, maar ten opzichte van het huis a-symmetrisch gelegen tuin van Brakestein op de twee plattegronden van Koch namelijk alle kenmerken van een eenvoudige buitenplaats uit de zeventiende eeuw.

Vanaf omstreeks 1600 had de ontwikkeling van buitenplaatsen in Nederland een hoge vlucht genomen. Wie daarvoor voldoende geld tot zijn beschikking had, verwierf een huis met tuin op het platteland of liet dat bouwen. Veel van deze buitenplaatsen zijn ontstaan uit reeds bestaande hofsteden, dat wil zeggen uit boerenhoeves die tot aangename buitenverblijven werden verbouwd. De vogelvluchttekening van **Goudestein** bij Maarssen, getekend door Balthasar Florisz van Berckenrode, geeft hier een voorbeeld van (afb. 26). De door zijn vader in 1608 gekochte boerderij werd in 1628 verbouwd door de Amsterdamse burgemeester, koopman en VOC-bewindvoerder Joan Huydekoper, waarmee het een van de eerste buitenverblijven langs de Vecht werd, naast het eveneens langs de Vecht gesitueerde en qua geveltypologie vergelijkbare, maar in 1627-1629 nieuw gebouwde ‘Huis ten Bosch’, waarvan het ontwerp wordt toegeschreven aan Jacob van Campen (1596-1657).

Vanaf het jaagpad langs de rivier loopt een korte toegangslaan naar het huis. Hoewel Huydekoper de voorgevel in classicistische stijl heeft laten verbouwen, valt aan de a-symmetrie van de gevel af te lezen, dat daarachter nog een ouder ‘huis met zijkamer’ schuilgaat. Zo bevat de rechter vleugel van de gevel een raam minder dan de linker en is aan de hoger geplaatste vensters aan de linkerkant nog de hoger gelegen opkamer te herkennen (afb. 27). Op de tekening zien we achter het huis tevens nog de boerenhoeve uitsteken en ook de hooibergen op het terrein daarachter laten duidelijk de agrarische oorsprong zien.

Ten zuiden van de toegangslaan van Goudestein zien we een tuinencomplex, aangelegd op rechthoekige plattegrond, dat door een padenkruis wordt verdeeld in o.m. moes-(en bessen?)tuinen en een geometrisch ingedeelde siertuin. Daaromheen liggen verschillende boomgaarden. Het gehele complex is omgracht en omgeven door een boomsingel.

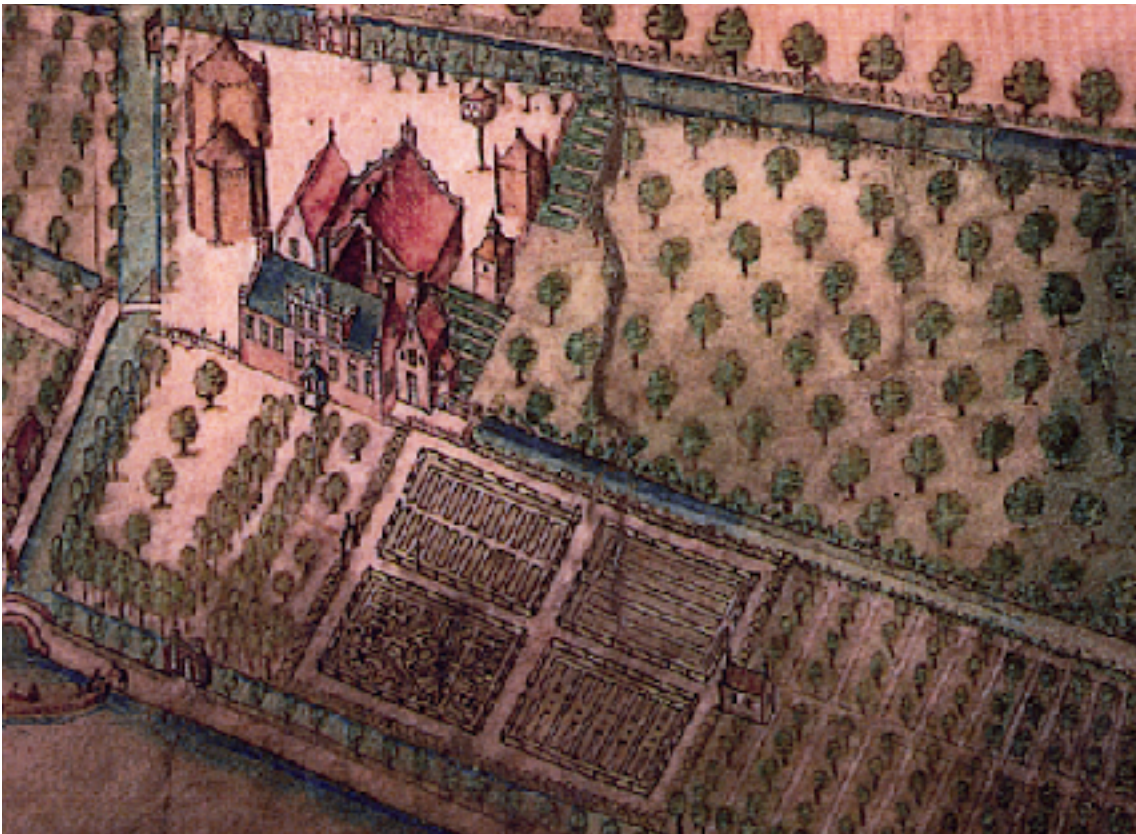
Kenmerkend voor de tuinarchitectonische duiding is dat huis en tuin niet in elkaars verlengde liggen. Ook de kleine, omgrachte hofstede aan de overzijde van de Vecht (linksonder in de tekening) is wel omsingeld, maar a-symmetrisch van opzet. Dat daarnaast in de eerste helft van de zestiende eeuw ook meer moderne, volgens de ‘regels der kunst’ geordende buitenverblijven voorkwamen, blijkt o.m. uit de aanleg van de tuin rechtsonder op de tekening (afb. 26).

Hoewel het renaissance-ideaal van een symmetrisch geordende aanleg van huis en tuin op één centrale as al eerder in Nederland wordt toegepast, zien we dit verschijnsel vanaf omstreeks 1630 steeds belangrijker worden. Dan worden huis en tuin bij voorkeur op de zelfde hoofdas geprojecteerd.

Ook bij Brakestein is de tuinaanleg net als die van Goudestein terzijde van het huis gelegen, ofschoon deze aanleg pas uit de derde kwart van de 17de eeuw dateert. Dit hangt waarschijnlijk samen met het feit dat beide buitenplaatsen uit een reeds bestaande hofstede zijn ontstaan. Om deze terzijde van het huis gelegen tuinaanleg op rechthoekige plattegrond te onderscheiden van de streng geordende tuinen van het Hollands-classicisme, waarvan de hoofdas van de tuin meestal op het midden van het huis gericht is, zouden wij de tuin van Brakestein willen karakteriseren als behorend

Afb. 26 Goudestein bij Maarssen, een van de oudste buitenplaatsen langs de Vecht, in 1628 getekend door Balthasar Florisz. van Berckenrode (particuliere collectie)

Afb. 27 Detail van bovenstaande afbeelding van Goudestein

tot de – ook in de architectuurgeschiedenis aan het classicisme voorafgaande – stijl van de (Hollandse) renaissance.

Buitenplaats of hofstede?

De tuinaanleg van Goudestein en Brakestein, met moes- en fruittuinen, roept de vraag op in welke zin een buitenplaats zich onderscheidt van een boerderij of hofstede.

De opzet van Brakestein voldeed gezien de ligging van de tuin aan de zijkant van het huis rond 1670 qua aanleg misschien niet helemaal aan de modernste eisen, wel kwam deze toch geheel overeen met de toen gebruikelijke praktijk en idealen, zoals deze werden beschreven en gepropageerd in *Het vermakelijk land-leven*, dat vanaf 1669 in drie delen was verschenen bij de Amsterdamse uitgever Marcus Willemsz Doornick (1669 - 1721). Deze uitgaven richtten zich speciaal op de eigenaars van de inmiddels vele in ons land ontstane buitenplaatsen, waar degenen die zich dat konden permitteren tijdens de zomermaanden (van mei tot oktober) verbleven.

‘Het vermakelijk land-leven’

Het Vermakelijk land-leven vangt aan met een lofzang op het buitenleven, waarbij de auteur niet verzuimt te verwijzen naar andere beschrijvingen, zoals o.m. de *Dapes inemptae* (Ongekochte spijzen, 1621) – waarin Petrus Hondius zijn tuin de Moufe-schans bij Terneuzen beschrijft – , ‘Vitaulium’, het uitvoerige dichtwerk van Constantijn Huygens over zijn bijzondere buitenplaats Hofwijck bij Voorburg (1651) en de in 1658 verschenen berijmingen van Jacob Cats, *Buytenleven en hofgedachten op Sorghvliet* (aangelegd in 1643). Vast onderdeel van deze poëtische werken zijn een wandeling door de tuin en een uitvoerig gastmaal met familie of vrienden op de buitenplaats, waarbij men van de ingekochte spijzen genoot.

Het Vermakelijk landleven bestaat uit drie delen over de aanleg, het onderhoud en het gebruik van buitenplaatsen: in 1669 verscheen als eerste *Den Nederlandtsen Hovenier*, in 1670 opgevolgd door *Den verstandigen hovenier* en *Den ervaren huyshouder*.

- I. *Den Nederlandtsen Hovenier* van Jan van der Groen was een zeer populair handboek, dat tot 1721 vele malen is herdrukt. Het handelt in de eerste plaats over de aanleg van buitenplaatsen.
- II. *Den verstandigen hovenier, Over de twaelf maenden van ’t jaer* (1670) van de arts en botanicus Petrus Nijland was een handleiding om te tuinieren en gaat dus vooral in op het onderhoud van tuinen. Per maand staan de hovenierswerkzaamheden aangegeven voor het kweken van bomen, kruiden en groenten, waarbij de auteur tevens ingaat op het gebruik en de gezondheidsaspecten van de verschillende gewassen. Zo merkt hij over ‘vingerhoeden’ (vingerhoedskruid) bijvoorbeeld op dat hoewel dit kruid in ons land vooral ter versiering wordt gekweekt, het in Italië als wondkruid wordt gebruikt en in Engeland als purgeermiddel. Bij dezelfde uitgever – en onder dezelfde titel – waren al eerder zes drukken verschenen van de hand van Pieter van Aengelen (1661-1667).
- III. *Den ervaren huyshouder* of *De verstandige kok* (1669) was een receptenboek. Anders dan de titel doet vermoeden bevat *De ervaren huishouder*, eveneens van de hand van Petrus Nijland, recepten om zelf uit planten medicijnen te bereiden. *De verstandigen kok of zorgvuldigen huishouder* (al eerder vanaf 1667 door Doorninck in verschillende uitgaven gepubliceerd, uitgebreid met *De verstandige confituurmaker* en *De Hollandse slachttijd*) is een meer algemeen kookboek voor de producten uit eigen tuin. Daarnaast bestond dit derde boek uit nog twee kleinere deeltjes: één over *De destilleerkonst* – om zelf geneeskrachtige drankjes en oliën te bereiden – en *De naarstige bijenhouder*.

‘Den Nederlandsten hovenier’

Gezien de datering is het bepaald niet onwaarschijnlijk dat Jan Pietersz Braek bij de aanleg van zijn tuin vanaf 1668 beschikking heeft gehad over het in 1669 verschenen boek van Jan van der Groen (?-1671), *Den Nederlandtsen Hovenier [...] Beschrijvende allerhande Princelijke en Heerlijke Lusthoven en Hof-steden, en hoemen de selve, met veelderley uytnemende Boomen, Bloemen en Kruiden, kan beplanten, bezaeyen, en vercierden*. Van der Groen was vanaf 1659 tot zijn dood

hovenier van de prinsen van Oranje, de op 24-jarige leeftijd overleden stadhouder Willem II (1626-1650) en de latere koning-stadhouder Willem III (1650-1702). Naast algemene richtlijnen voor de aanleg van een 'lust-hof', zoals hij een buitenplaats aanduidt, geeft hij tweehonderd modellen, niet alleen voor de indeling van bloemperken en parterres, maar ook voor priëlen, loofwerken, doolhoven en zonnewijzers, die alle op grote schaal als voorbeeld werden gebruikt. Daarnaast worden ongeveer vierhonderd tuinplanten beschreven, alsook 'alderhande Hof-ghereetschap' en enige tuinbouwkundige technieken zoals oculeren, afleggen en enten.

In de inleiding van zijn boek memoreert Van der Groen eerst nog eens de geschiedenis en introductie van de buitenplaats in de Nederlanden: 'De eerste die men weet, dat de Lust-hoven in eenige schikkelijke orden hebben gebracht, zijn geweest de oude Romeynen; dewelke daer na van de Italiaense Princen, loffelijck, en met verbeteringh zijn nagevolght; soo dat Italien onder andere uytstekentheden hier mede van beroemt is geweest. Van daer is dese lustige vermakelijckheid door gans Europa voortgeplant, en van tijt tot tijt, door aardige nieuwicheden toegenomen [...]'.

'Alle de gene die de Nederlanden bekent zijn', vervolgt hij, 'weten ook wel, dat het deselve aen dese lustigheden niet gebreekt, en bysonderlijk, ons kleyn, doch tot noch toe, gezegent Hollant. Want hier in heeft men, (naer des selfs kleyn begriip te rekenen) wel soo veel Heeren huysen, Lust-hoven en Hof-steden, als in Vrankrijk, hoewel doorgaens niet soo prachtigh en kostelijck. Evenwel moeten de Princelijcke Huysen en Hoven, by Rijkswijk, Honts-holredijk, de Oranje Zael [d.w.z. de door prins Frederik Hendrik gebouwde paleizen Huis ter Nieuburch (1634), Honselersdijk (1621-1626) en het nabij 's Gravenhage gelegen Huis ten Bosch (1645)] wel by eenige van de voornaemste in Vrankrijk gerekend worden'.

'd'Andere mindere bestaen in een groot getal; hier van kunnen getuigen omtrent Amsterdam de uitgemalen Diemer-meer, d'omleggende Landen van Naerden, Weesp, Woerden, Leyden, 's Gravenhage, Haerlem, de Beverwijk, Alkmaer, als ook d'uytgemalen Meeren daer ontrent, en voornamelijk de vette kleygrondige Beemster, Schermer, Purmer, Wormer &c. sonder te vergeten de vermakelijcker plaetsen by de Stadt Utrecht, aen de Rivier de Vecht gelegen.³⁸

Het eigenlijke onderwerp van het boek van Van der Groen is hoe men de vaak 'wanschikkelijcke' natuur bedwingt en 'reguliert', dat wil zeggen symmetrisch ordent, om deze tot een lusthof om te vormen:

'Doch, om tot ons voornemen te komen, seggen wy, dat de natuur, die sich veeltijts wanschikkelijck vertoont, door de konst kan opgeschickt, opgepronkt, in goede ordre, cierlijk en vermakelijck gemaakt worden: en hier over kruyt men somtijts bergen en heuvelen wech; laeghten en dalen verhooght men, men maekt water tot lant, en lant tot water, &c. Alle dese dingen worden in de *Lust-hoven* aangemerkt, daer men alles *regulier*, dat is, **beyde de zijden gelijkformig** maekt'.³⁹

Hiertoe worden de boomgaarden en lusthoven rondom met eiken, abelen of iepen beplant en, indien aanwezig, wordt het water om de hofstede geleid, waarbij de uitgegraven aarde wordt aangewend om de boomgaard en hof op te hogen:

'Hier leert de konst, dat men de *Boomgaerden en Lust-hoven met hooge Eyken, Abeele, of Ypen-boomen, rontom dient te beplanten*, op datse door de mantelingh van de koude winden, soo veel mogelijk is, bevrijt zijn. Dat men het **water** (by aldien het daer is) rontom de *Hofsteden* heen leyt, daer door men het geboeft te meer bewaert wort; het selve ook **tot Vis-vijvers ordineert**, gebruykende de **uytgegraven aerde tot verhooghing van Boomgaert en Hof**. Alle dese wateren als deselve kunnen vervarst worden, geven grote aengenaemheyt een de *Lust-hoven*: als mede, doen de levende wateren of Springh-bronnen, die van de naest gelegen hooghten, onder de aerde door, in de *Lust-hoven* worden geleyt, en aldaer door heerlijcke Fonteynen, hare frisse en koele stralen, tot groot vermaek, doen uytspingen'.⁴⁰

In het hoofdstuk 'Hoe-men de Hoven kan verdeylen' beschrijft Van der Groen hoe zo'n rondom met bomen beplante en door water omringde boomgaard of hof vervolgens wordt ingedeeld:

'Om dan eenen Hof wel te ontwerpen, sal den *Nederlandtschen Hovenier* eerst maken een **breed padt**, na dat de grote van de plaets toe-laet, **recht van voren tot achteren door den Hof**: alsoo oock aen wederzijden nevens de Haghen, ghelijck mede aen't voorste en achterste eynde, na dat men twee voet tot een Rabat langhs de selve heeft laten ligghen; welcke dry Paden met een kruys oft

dwers-padt in 't midden van den anderen worden door-sneden, waer door den Hof zich in vier ghelijcke deelen komt te vertoonen: van van welcke men een oft twee tot een Bloemperck verkiest, en de andere met wel-verdeylde Beddens en Rabatten laet legghen'.⁴¹

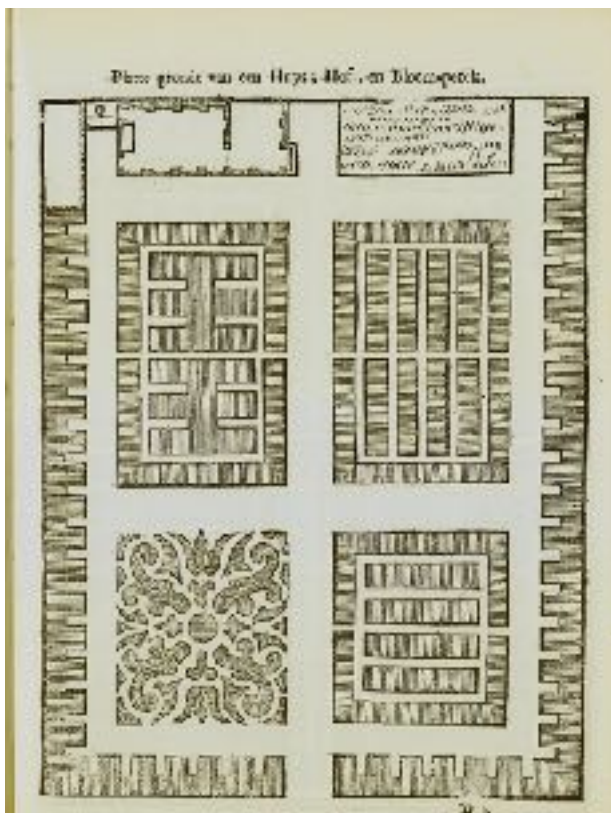
Behalve een breed middenpad – van voor naar achter – en een dwarspad recht daarop, legt men dus ook twee paden aan de zijkanten en twee aan de voor- en achterzijden van de tuin.

In de inhoudsopgave had 'de hovenier' al aangegeven dat men een hof of tuin 'naer de Hollandse of Nederlandse wijze' **in vier perken verdeelt**, 'waarvan men het eerste kan gebruiken tot *Bloemen of Loof-werken*; 't tweede tot allerlei *Moes of Salaet*; 't derde tot *Aspersies, Bloem- en Savoy-koolen*, het vierde tot *Peulen, Roomse- en Turkse-boonen, Wortelen* etc.⁴²

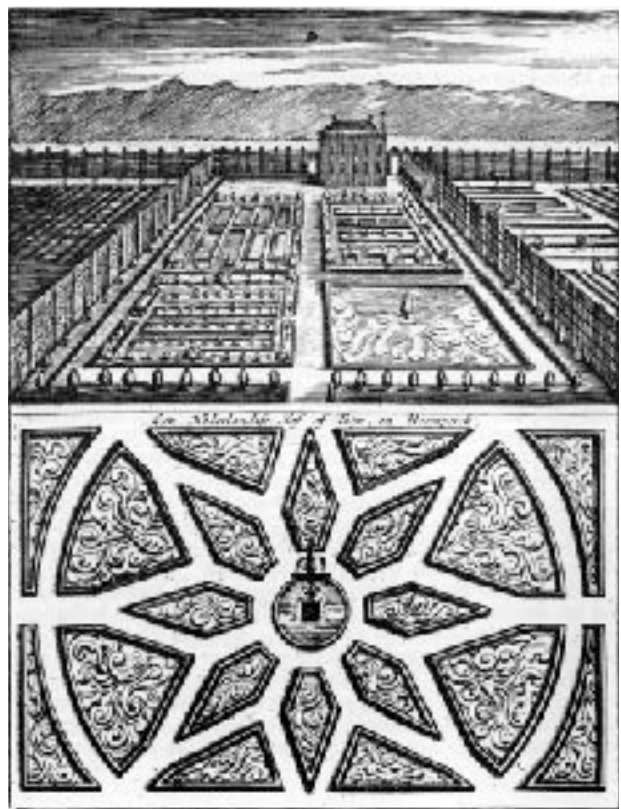
Bloemen worden vaak maar in een klein deel van de tuin toegepast, zoals het kleine sierperk in de tekeningen van Jan van der Groen (afb. 28 en 29).

'Desen Hof is met **hout-schuttingen** rontom beheyninght, tegen dewelke *Moerelle, Karssen, abrikoosen* en *Persike-boomen*, gevlochten zijn [...] de *Appel, Pere*, en andere grote **Vrucht-boomen** set men soo hier en daer, wijdt van malkanderen, op dat den Hof zijn behoorlijke open lucht mag behouden'.⁴³

'De konst heeft ook geleert, de bedden soodanigh te leggen, datse bequaem zijn, door de **tusschen-loopende paden**, om gemakkelijk bezaeyt, beplant, gewiet, gesneden en geplukt te worden. Alsulke en diergelijke konsten, ervaringen en uytvindingen, daar door de natuur geholpen, verbeterd en verciert wort, zijnder ontallijk, en hoe men de *Lust-hoven* met deselve **verheerlijken** kan, sal den Liefhebber in de hier by gevoeghe Figuren (...) beter sien, als uyt een beschrijvingh verstaen'.⁴⁴

Afb. 28 'Platte grondt van een Huys, Hof en Bloem-perck' uit: Jan van der Groen, *Den Nederlandtsen Hovenier*, Amsterdam 1669. Opvallend van dit voorbeeld is dat het huis niet op de centrale as is gelegen.

Afb. 29 'Een Nederlandse Hof of Tuin, en bloemperck' uit Jan van der Groen. Op deze gravure is – in spiegelbeeld – dezelfde tuin afgebeeld als op naastgelegen afbeelding.

Hierboven zijn twee van dergelijke figuren uit Van der Groens handboek afgebeeld, die eveneens duidelijk maken dat de aanleg uit de tijd van Jan Pietersz Braeck en het handboek van Jan van der Groen (1669) uit dezelfde tijd dateren (afb. 28 en 29). Met name de perspectieftekening laat zien dat de tuin- opzet van Brakestein qua plattegrond, indeling en ligging ten opzichte van het huis sterk overeenkomt met de 'Nederlandtsen Hof of Tuin' uit Jan van der Groen (afb. 29). Op deze gravure is – in spiegelbeeld – dezelfde tuin verbeeld als op de daarnaast getoonde afbeelding.

Uit de beschrijving van Jan van der Groen blijkt dat de tuin van Brakestein geheel aan de tuinidealen van Jan van der Groen voldoet:

- a. Naar Romeins, Italiaans en Frans voorbeeld is de tuin symmetrisch ingedeeld,
- b. de tuin was in de 17de eeuw waarschijnlijk rondom beplant met hoge bomen (waar nu nog de bosschages van resten),
- c. het water rondom wordt in de aktes beschreven als vijver,
- d. de tuin is opgehoogd ten opzichte van de omgeving,
- e. indeling van de tuin met breed middenpad, dwarspad en vier paden aan de randen komt overeen met de beschrijving van Jan van der Groen,
- f. tussen de tuinbedden liepen 'tusschenlopende' werkpaden,
- g. de moestuin was ten dele omringd door houten schuttingen.
- h. Tenslotte geeft Van der Groen nog vele voorbeelden van priëlen, loofgangen en andere tuinornamenten om de tuin te 'verheerlijken'. In hoeverre deze in de 17de eeuw ook op Brakestein hebben bestaan is niet bekend.

De huidige **boomgaard van Brakestein** is in oorsprong mogelijk gecombineerd geweest met een moestuin en een bloem- of sierperk zoals Van der Groen, maar hoe de tuin van Brakestein vóór de tijd van Den Berger was beplant weten wij feitelijk niet.

De indeling van de boomgaard van Brakestein is dus kenmerkend voor de Nederlandse tuinindeling van de 17de eeuw. Vanaf circa 1630 wordt de symmetrische tuinindeling verder doorgevoerd, in die zin dat ook het huis in het totaalontwerp wordt betrokken.

Rechthoekig omgrachte en omsingelde tuinen, die symmetrisch en winkelhaaksgewijs (met hoofdas en onder-geschikte dwarsas) weer in rechthoeken met langgerekte (moestuin)bedden worden verdeeld, zijn karakteristiek voor de aanleg van 17de-eeuwse Hollandse 'lusthoven', in tegenstelling tot de 'Franse methode' die de nutstuinen vaak diagonaalsgewijs verdeelde. Jan van der Groen spreekt overigens *niet* over het feit dat de symmetrische tuinaanleg en het huis in elkaars verlengde dienen te liggen. Op Brakestein zijn met name het middenpad en de omsingeling en omgrachting bewaard gebleven en het zijn met name ook deze structurelementen die als kenmerkend voor de aanleg van een 17de-eeuwse buitenplaats mogen worden beschouwd.

IV.b MOESTUIN

De moestuin achter de boomgaard was aan het einde van de 18de eeuw verdeeld in zeven brede lengte-bedden, elk met eigen werkpaden rondom. Aan de west- en zuidkant van de moestuin was een bomenrij geplant om de overheersend zuidwestelijke wind te breken. De noord- en oostzijden waren afgeschermd met een muur of houten schutting, die mogelijk tevens als 'fruitmuur' diende (zoals Jan van der Groen beschreef). De smalle strook achter de schutting aan de oostzijde was getuige de Aanwijzende tafel bij de Kadastrale minuut uit 1828 beplant met hakhout. Al deze elementen zijn echter niet bewaard gebleven.

Wanneer is deze moestuin ontstaan?

Uit de reliëfkaart van het Actueel Hoogtebestand (afb. 6) valt af te lezen dat tegenover de in- (of uit)laat voorheen een – lager gelegen – gracht heeft gelegen, die het noordelijke deel van de tuinaanleg (de boomgaard) aan de zuidzijde omsloot, maar later is gedempt. Hieruit zouden we kunnen afleiden dat de 17de-eeuwse nutstuin aanvankelijk op een rechthoekige plattegrond is aangelegd en pas in een later stadium is uitgebreid, waarbij de 'huidige moestuin' binnen de

omgrachting is getrokken, bijvoorbeeld door Den Berger, al valt uit de beschikbare bronnen niet duidelijk op te maken of deze tuinuitbreiding toch niet al eerder heeft plaatsgevonden. Heden ten dage wordt de moestuin overwoekerd door opschot, maar qua structuur is deze sinds de aanleg in de 17de of 18de eeuw onaangetast.

IV.c ZICHTLAAN, GRASPARTERRES en BOSSCHAGES

De tekening van Den Berger geeft een beeld van een tuinaanleg in overheersende renaissancestijl met enkele barokke kenmerken, uit de 18de eeuw.⁴⁵ Zo zouden de **zichtlaan** achter het huis, de **grasparterres** met de zonnewijzer en het beeld tussen boomgaard en moestuin, en de beplanting van de omsingeling met **hakhoutbosschages** het werk van Den Berger kunnen zijn. Ook het **ronde pleintje** met het beeld in de zuidoosthoek en het **uitzichtpunt** in de uiterste zuidwesthoek van de buitenplaats, die men tegenkomt op de rondwandeling over de singel zijn typisch barokke tuinelementen, die pas in de achttiende eeuw aan de reeds bestaande uitleg lijken te zijn toegevoegd. Uit het feit dat Leendert den Berger de buitenplaats heeft opgetekend of heeft laten optekenen, mogen we aannemen dat hij mogelijk niet alleen de trotse eigenaar was, maar deze ook heeft laten verfraaien. Hierbij valt op dat de eenvoudige 17de-eeuwse tuinaanleg op rechthoekige plattegrond niet in weelderige barokparterres is omgevormd. Voor nutstuinen lag dit ook niet direct voor de hand. Direct achter het huis zou men in de achttiende eeuw echter wel bloem- of broderieparterres verwachten, maar juist ten tijde van de Bataafse Republiek (1795-1806) was Nederland mede door de gedwongen betalingen aan Frankrijk verarmd, waarbij de meer sobere vormtotaal goed aansluit.

ZICHTLAAN

In de verkoopakte van 1786 is voor het eerst sprake van een 'vrij gezicht uit de achterkamer van het huis, dat niet verhinderd of belet mag worden'. Uit deze woorden valt niet eenduidig op te maken dat de zichtlaan ook vóór de aankoop door Den Berger al bestond, al doen de woorden van Pieter van Cuyck, die Brakestein in dezelfde tijd bezocht (1786/87) en beschrijft in zijn *Brieven over Texel* (1789), dit toch wel vermoeden, aangezien hij het 'fraaie gezicht' anders niet zou memoreren. Op de tekening van Den Berger zien we een dubbele laan met een 'tapis vert' of grasbaan in het midden, aan weerszijden begeleid door hakhoutbosschages, afgeschermd met hagen. Het was de bedoeling dat men vanuit de 'achterkamer' in het huis langs deze laan het open veld in kon kijken en wellicht ook dat men hier 's avonds de zon kon zien ondergaan. De zichtlaan is waarschijnlijk al in de achttiende eeuw aangelegd. Het is een typisch barokelement, dat zeker nog tot 1859 heeft bestaan, maar op het Bonneblad uit 1882 lijkt de aanleg van de zichtlaan verloren te zijn gegaan (afb. 13). Het zicht op achterliggende landschap wordt momenteel geblokkeerd door een opstal.

GRASPARTERRES

Achter het 'Heere huis' zien we op de tekening van Den Berger ook twee rechthoekige grasparterres, het eerste met een rood vierkantje in het midden, het tweede met een halfcirkelvormige afsluiting, die in het midden overgaat in een lange zichtlaan die uitzicht biedt op de weidse graslanden ten westen van Brakestein. Ter plaatse van de gedempte gracht, tussen de boomgaard en de moestuin, ligt een derde grasparterre, afgezet met hagen. Deze grasparterres dateren eveneens uit de achttiende eeuw en zijn alle drie als in de vorm van gazons bewaard gebleven.

TUINORNAMENTEN

Op de plattegrond van Den Berger zijn drie kleine rode vierkantjes ingetekend, die gezien hun maat waarschijnlijk de sokkels voorstellen van drie tuinornamenten. In de tuin van 'De Vermaning' in Den Hoorn bevinden zich twee tuinbeelden van Neptunus en Ceres, en een sokkel van een zonnewijzer, die afkomstig zijn van Brakestein. Deze tuinornamenten zijn waarschijnlijk vervaardigd in het begin of het midden van de 18de eeuw, niet in de tijd van Den Berger. Wel is mogelijk dat Den Berger de tuinbeelden van een andere buitenplaats heeft gekocht om zijn tuinaanleg te verfraaien. Qua thematiek sluiten de beelden van de goden van de zee en de landbouw goed aan bij de en-profiel-portretten van dezelfde goden, afgebeeld in de wandbetimmering van de voorkamer aan de zuidkant van het huis, die Den Berger in 1786 heeft laten vervaardigen.⁴⁶

Wij stellen ons voor dat de zonnewijzer in de grasparterre achter het huis heeft gestaan, zodat men door of over de zonnewijzer de zichtlaan in kon kijken. Het beeld van Ceres, godin van de landbouw, past qua thematiek goed op de grasparterre tussen de boomgaard en de moestuin. Het ronde 'pleintje' op de zuidoosthoek van de boomsingel rond de gracht, van waaruit men mogelijk zicht had op de achter Oudeschild gelegen Reede van Texel, lijkt ons de meest geëigende plaats voor het beeld van Neptunus, god van de zee.⁴⁷ Dit wordt ook bevestigd door oudere Texelaars die zich herinneren dat ze die griezelige man (Neptunus) zagen staan als ze over het Skillepaadje liepen. In nabije toekomst zullen deze drie tuinornamenten weer naar Brakestein retourneren.

BOSSCHAGES

Het hele tuincomplex (boomgaard en tuin) ligt binnen een omgrachting. De gracht is op zijn beurt omsingeld door een met bosschages beplante buitensingel, die aan de zuid- en westkant breder is dan aan de oostzijde, die aan de zuid- en oostzijde wordt begeleid door een sloot en aan de westzijde door een 'tuinwal'.

De bosschages dienden als hakhout en zijn een typisch 18de-eeuws tuinelement in afwijking van de laanbeplanting met 'hoge eiken, abelen of iepen', zoals Jan van der Groen die aanraadde. Mogelijk is de eerdere laanbeplanting gekapt of met onderbegroeiing dichtgezet om zo de latere tuinuitbreiding met de moestuin te verhullen.

Door die hakhoutbosschages liep een recht pad rond de gehele nutstuin, dat – zoals eveneens in de 18de eeuw gebruikelijk – aan weerszijden is beplant met hagen. Door deze hagen wordt het 'rommelige' hakhout afgeschermd, zodat de wandeling ook aangenaam was, wanneer het hakhout bijvoorbeeld juist was gekapt. In zijn beschrijving van Engelsteen (het 'Doolhof' met het naastgelegen sterrenbos) gaf Pieter Cuyck in 1789 een indruk van hoe deze bosschages er kunnen hebben uitgezien: 'Dit boschje bestaat uit heggen van beuken en eiken boomen, wier tusschenruimte met berk en elst beplant is'.⁴⁸ Elzen en berken werden volgens Van Cuyck als brandhout gebruikt.⁴⁹ Vandaag de dag is de boomsingel geheel intact, maar het pad is overgroeid met bomen en heesters, opgeschoten uit zaailingen van het voormalige hakhout.

Den Nederlandtsen Hovenier van Jan van der Groen is vijf maal tot in 1721 herdrukt, maar ook nadien hadden eigenaren en hoveniers boeken tot hun beschikking waarin ze konden lezen over het kweken van o.m. **vruchtbomen**, zacht fruit en bloemen, waarin de techniek van het tuinieren uitgebreid uiteen werd gezet. De belangrijkste bronnen hiervoor waren de boeken van J.H. Knoop (1720-1778), een uit Duitsland afkomstige en wetenschappelijk geïnteresseerde tuinbouwkundige. Knoop werkte voor Maria-Louisa van Hessen-Cassel, Prinses-Weduwe van Oranje, op haar buitenplaats Mariënborg bij Leeuwarden. Zijn ruime ervaring maakte hij te gelde door het schrijven van boeken, die vooral op buitenplaatsen zeer gretig aftrek vonden.⁵⁰ Het eerste werk van Knoop, *Beschouwende en Werkdadige Hovenier-kunst of Inleiding tot de Waare Oeffening der planten* (1753) lijkt qua inhoud wel wat op het boek van Jan van der Groen, alleen de beschreven technieken zijn soms anders door gebruikmaking van andere gereedschappen. Ook zijn *Pomologia* en *Fructologia* zouden de 18de-eeuwse eigenaren van Brakestein geraadpleegd kunnen hebben voor de kweek van hun voortreffelijke en alom geroemde vruchten: 'in de schoone tuin wassen vrugten van allerley soort', schreef Pieter van Cuyck, 'ik heb er nergens in grooter overvloed gezien, en in geur en smaak geene betere gegeten'.⁵¹ En over de nabij gelegen buitenplaats Rozenhout merkt hij op: 'Hoe afgelegen dit Land ook zyn moge, kan echter een fatsoenlyk man zijne tafel hier in alle jaargetyden zoo wél voorzien, als in de volkrykste steden van Europa; de groentens en schoonste en fynste vrugten aarden hier volmaakt wél, zoo wel in zomer- als in de winter-voortbrengselen; alle de soorten van kerssen, daar Gelderland of Utrecht op roemen kunnen, de uitnemeendste perzikken, abrikoozen en pruimen van allerly soorten zyn er in den grootsten overvloed; aardbeyen en moerbezen, zoo veel men er maar planten wil; alle soorten van pieren voor de keuken en voor het nageregt; ik heb de proef genomen van graauwe en blanke Geldersche beurées tegen die van de Buitenplaats van mijn Vriend [waarschijnlijk Rooseboom, eigenaar van Rozenhout], welke laatste in grootte, lekkerheid en fynheid van smaak de eersten niet alleen evenaarden maar tevens overtroffen'.⁵²

NA 1850

Op de al eerder genoemde reliëfkaart (AHN2 '50 cm maaiveld Hillshade', 2019) is aan de noordkant van de boomgaard een kleine verhoging in het maaiveld waarneembaar, die wijst op de demping van de **gracht aan de noordzijde** van de nutstuin (afb. 6). Deze demping heeft pas in later stadium, gezien de Militaire veldminuut in ieder geval na 1859, plaatsgevonden. De pijlers van het houten entreehek, dat toegang verschaft tot de nutstuin (afb. 21 en 22), staan anno 2019 nog op hun plaats aan de buitenzijde van de gracht.

Het lijkt er echter op dat er sinds het eind van de achttiende eeuw, de tijd van Leendert den Berger, nooit een ingrijpende verandering aan de tuin heeft plaats gevonden. Nergens op Brakestein is de landschapsstijl ingezet, nergens zien we golvende paden, natuurlijke vijverpartijen of opgeworpen heuveltjes. Ook solitaire bruine beuken in glooiende weiden ontbreken, en rotsen, grotten of andere folies zijn nergens in de tuin toegepast.

Mogelijk was het omringende landschap al zo imponerend dat men geen behoefte had om op onnatuurlijke wijze een landschap na te bootsen. Het heuvelachtige landschap met zijn natuurlijke waterbronnen, zijn schapen binnen de 'tuinwallen', en zijn unieke uitzichten op de Reede van Texel (inclusief de wandeling over het Skillepad van Oudeschild naar de 'Hooge Berg' en Den Burg en visa versa) gaf zowel Texelaren als 'toeristen' veel voldoening.

Historische beschrijvingen als die van H. en J.P. Gildemeester en F.W. Conrad (*Reis door Noord-Holland in 1800*); Hebelius Potter (*Lotgevallen van een reis van Friesland, door Westfalen en het Waldeksche, naar Hanau, in september 1813*); M.D. Teenstra (*De vruchten mijner werkzaamheden, gedurende mijne reize over Kaap de Goede Hoop naar Java en terug, over St. Helena, naar de Nederlanden. 1828/1829*); en Francis Allan (*Het eiland Texel en zijne bewoners, 1856*) getuigen hiervan.

De conclusie van deze paragraaf over de ontwikkeling van de tuinaanleg is dat de tuin geheel volgens de richtlijnen van Jan van der Groen (op een omsingelde, symmetrische en rechthoekige plattegrond) in de 17de eeuw is aangelegd en in de 18de eeuw enigszins is uitgebreid en verfraaid met enkele stijlkenmerken uit de barokstijl (met grasparterres, vergezichten en tuinbeelden), maar dat de landschapsstijl geheel aan de buitenplaats voorbij is gegaan.

V CULTUURHISTORISCHE WAARDERING

Derde kwart XVIIe eeuw

Samen met de later binnen de omsingeling getrokken (moes)tuin wordt de in oorsprong vanaf 1668 terzijde van het huis aangelegde tuin, op een rechthoekig, verhoogd, omgracht en door een middenpad doorsneden en door een wandelpad omsingeld terrein hoog gewaardeerd. Behalve het circa 125 lange middenpad door de tuinaanleg, haaks op de middenas door het huis, verdienen met name de omgrachting en omsingeling bescherming.

Vierde kwart XVIIIe eeuw

Uit de tijd van Leendert Matthijsz Den Berger (vanaf 1786) dateren van de tuinaanleg a. de zichtlaan en twee grasparterres achter het huis, b. de derde grasparterre tussen de boomgaard en de moestuin, c. het wandelpad met de aanplant van bomen en heesters op de omsingeling met rond pleintje en zicht op de Schans, d. de beelden van Neptunus en Ceres en de sokkel van de zonnewijzer, en e. de tuinwal.

- a. - De aanleg van de zichtlaan achter het huis, die in de ZW-hoek aansloot op het wandelpad rond de tuin en volgens de Topografisch Militaire Kaart nog zeker tot 1859 heeft bestaan, is vóór 1882 (Bonneblad) verdwenen. Het zicht vanuit het huis op het daarachter gelegen landschap en de ondergaande zon wordt momenteel bovendien geblokkeerd door een opstal, het groen van enkele bomen en mogelijk ook door opslag van het naastgelegen boerenbedrijf.
- Ter plaatse van de twee grasparterres liggen nu twee gazons gescheiden door de voornoemde opstal. Door de blokkade van de zichtlijn is de ruimtelijke waarde van het meest westelijk gelegen gazon momenteel niet erg hoog. De grasparterre achter het huis is qua ruimte min of meer bewaard gebleven in het gazon. Dit gazon heeft op zichzelf geen bijzondere waarde. Wel is het de plaats waar de symmetrieas van de 17de-eeuwse tuinaanleg en de middenas door het huis elkaar in een rechte hoek ontmoeten. Vanwege de samenhang tussen huis en tuin is het van belang dit verband tussen huis en tuin te behouden of anderszins architectonisch te bewerkstelligen.
- b. - De waarde van de grasparterre tussen boomgaard en moestuin, ter plaatse van een voormalig deel van de gracht als herkenbaar onderdeel van de latere uitbreiding van de tuin is hoog, met name in combinatie met een tuinbeeld van Ceres.
- De 'geknotte' linden, die ter hoogte van de scheiding tussen boomgaard en moestuin zijn aangeplant, zijn verminkt en ingerot en hoeven niet behouden te blijven.
- c. - Hoewel het karakter van de beplanting van de buitensingel – in de 17de-eeuw waarschijnlijk bestaande uit een laanbeplanting (van 'eik, es en abelen'), bij de uitbreiding met de moestuin vermoedelijk opgenomen in de bosschage c.q. hakhoutbeplanting (van 'elst en berk'), afgeschermd met hagen, en in de 19de eeuw verwaarloosd – in de loop der eeuwen is veranderd, is de waarde van het van oorsprong 17de-eeuwse, maar door opschot overwoekerde wandelpad op de omsingeling hoog, met inbegrip van het 'pleintje' rond het tuinbeeld op de ZW- en het uitkijkpunt naar de Schans bij de grote beuk op de ZO-hoek van dit pad. De eiken, essen en grauwe populieren verdienen zoveel mogelijk behouden te blijven.
- d. - De waarde van de 18de-eeuwse zandstenen tuinbeelden van Neptunus en Ceres, en van de zandstenen sokkel van de zonnewijzer is hoog.
- e. - De waarde van de aan de westzijde van de tuin gelegen 'tuinwal', die ook is afgebeeld op de plattegrond van de buitenplaats uit circa 1800, is eveneens hoog, zowel uit cultuurhistorisch als uit natuurhistorisch oogpunt. De tuinwal is typerend voor het omgevende landschap en mogelijk nog ouder dan de 17de-eeuwse tuinaanleg.

XIXe eeuw

- Uit omstreeks 1900 is een kleiner tuinbeeld van een jongetje/putto bewaard gebleven, die in zijn omhoog geheven armen een schelp draagt, vervaardigd naar voorbeeld van een prent van de Utrechtse terracottafabriek, en ook een sokkel waar het beeld mogelijk op heeft gestaan. Dit beeld is beschadigd. Vanwege de beschadiging en de fabricage in massaproductie is het minder waardevol is dan de 18de-eeuwse tuinbeelden van Neptunus en Ceres.

XXe eeuw

- De gracht aan de noordzijde van de tuin is vermoedelijk in de 20ste eeuw gedempt. Ten behoeve van de doorstroming van het water zou het goed zijn de waterloop weer te herstellen.
- De hoogstam-fruitbomen in de boomgaard zijn verwaarloosd. Hoewel het ter wille van de versterking van het historische karakter goed zou zijn als er nog enige fruitbomen bewaard kunnen blijven, is behoud niet noodzakelijk. Gezien er vanaf het begin van de aanleg in de 17de eeuw van een boomgaard sprake is geweest, verdient het aanbeveling de boomgaard in stand te houden of opnieuw te beplanten met historische fruitsoorten.
- De ruimtelijkheid van de voormalige moestuin ten zuiden van de 17de-eeuwse tuinaanleg wordt bedreigd door opschot van o.m. esdoorns.

Daarnaast is Brakestein uit historisch-geografisch oogpunt van belang vanwege de relatie met de nabijgelegen Schans, de voormalige rede van Texel en de ligging tegenover de voor de VOC en WIC belangrijke 'wezenputten'.

Zeldzaamheid

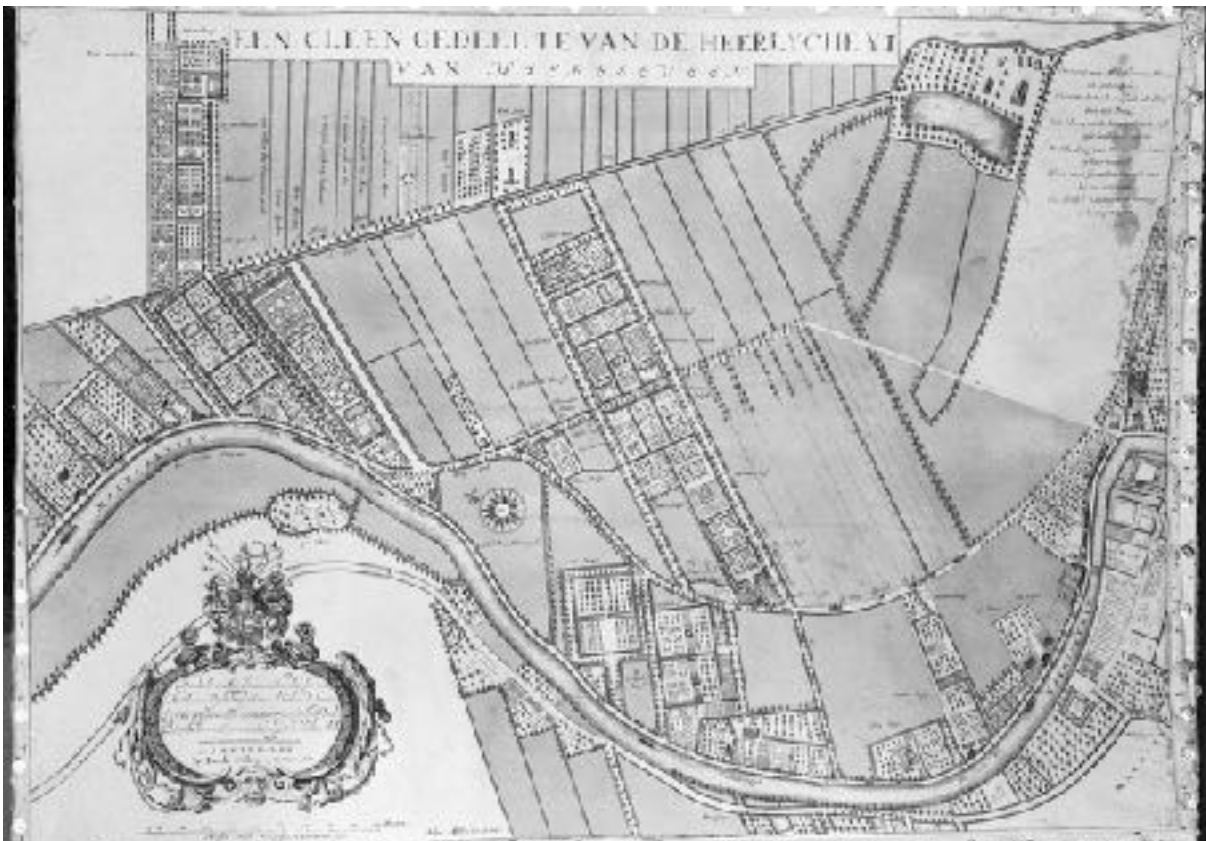
Van de oorspronkelijk twee Texelse buitenplaatsen, Rozenhout en Brakenstein, bestaat alleen nog Brakestein. De enige andere bewaard gebleven buitenplaats op de waddeneilanden is Rijsbergen (De Borch) op Schiermonnikoog, in 1757 aangelegd door Tjarda van Starkenborch Stachouwer, heer van Rijsbergen (sinds 15 januari 2019 een cisterciënzerklooster). Van deze 18de-eeuwse buitenplaats is de tuinaanleg echter niet bewaard gebleven.

Welke nog wel bestaande tuinen in Nederland zijn qua structuur en periode van ontstaan, in de tweede helft van de 17de eeuw, met Brakestein te vergelijken?

Zoals eerder aangegeven lijkt de tuinaanleg op die van het huis Goudestein bij Maarssen aan de Vecht, zij het dat Brakestein iets bescheidener is van schaal. Net als vrijwel alle andere tuinen uit die periode is de 17de-eeuwse tuinaanleg van Goudestein in een latere periode omgevormd in landschapsstijl.

Uit verschillende tekeningen en prenten blijkt dat de tuinopzet van Brakestein – een tweezijdig symmetrisch verdeeld, rechthoekig stuk land, omgeven door gracht en buitensingel – in de 17de eeuw geenszins uitzonderlijk was (zie bijvoorbeeld afb. 30, 37, 38). Overal in ons land, met name op begaanbare afstand van de grote(re) steden, zijn vanaf circa 1600 naar Italiaans en Frans voorbeeld en ook wel in navolging van de tuinen bij de stadhouderlijke hoven van Frederik Hendrik als Honselaarsdijk (vanaf 1612) (afb. 31) en Huis ter Nieuburch (1630-1638) bij Rijswijk, buitenverblijven ontstaan.

Bekende, nog bestaande voorbeelden hiervan zijn het Oude Hof in het Noord-Hollandse Bergen en Hofwijck te Voorburg.

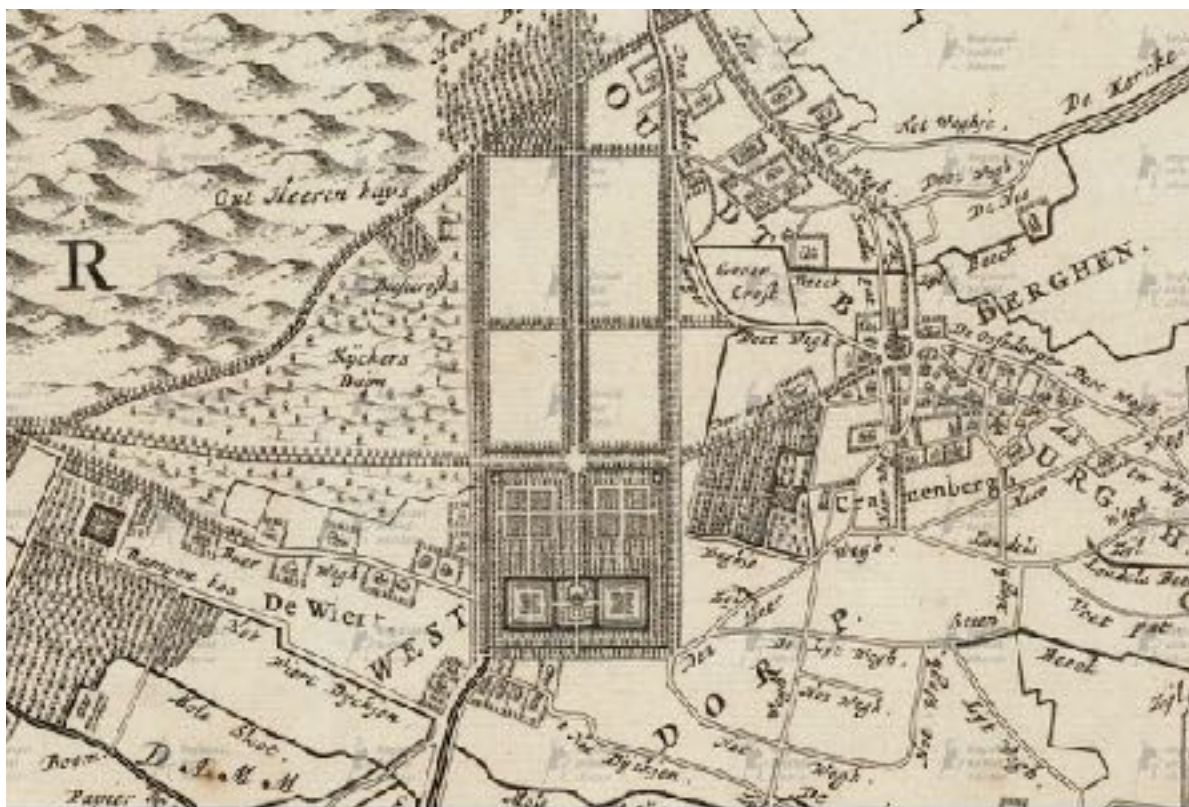
Afb. 30 'Een cleen gedeelte van de Heerlyckheyt Maerseveen' (1660). (Goudestein is ongeveer in het midden van de tekening afgebeeld, aan de noordkant van de Vecht.)

Afb. 31 Tuinaanleg van Honselaarsdijk (± 1620) op een detail van het zevende kwartier van het door Floris Jacobsz getekende Kaartboek van het Baljuwschap van Naaldwijk

HOF VAN BERGEN

Het Oude Hof van Bergen (1641-1652) is gebouwd voor Anthonis Studler van Zurck, een rijke koopman van Zwitserse afkomst, die de Heerlijkheid in 1641 verwierf. Hoewel bijvoorbeeld de waterkom op de rechte laan achter het huis is omgevormd in landschappelijke stijl, is het 17de-eeuwse lanenpatroon van de tuin gaaf bewaard gebleven (afb. 32). Bijgevoegde gravure laat zien dat de symmetrisch geordende tuinaanleg zich uitstrekt in rechte lijn achter het huis, wat duidt op een aanleg in Hollands-classicistische stijl. De afmetingen van de plattegrond van het Oude Hof zijn bovendien gebaseerd op geometrische figuren en eenvoudige maatverhoudingen, die overeenkomen met de getalsverhoudingen die de harmonische muzikale intervallen bepalen, zoals het octaaf (1:2), de kwint (2:3), de kwart (3:4) en de grote terts (4:5) en de kleine terts (5:6).

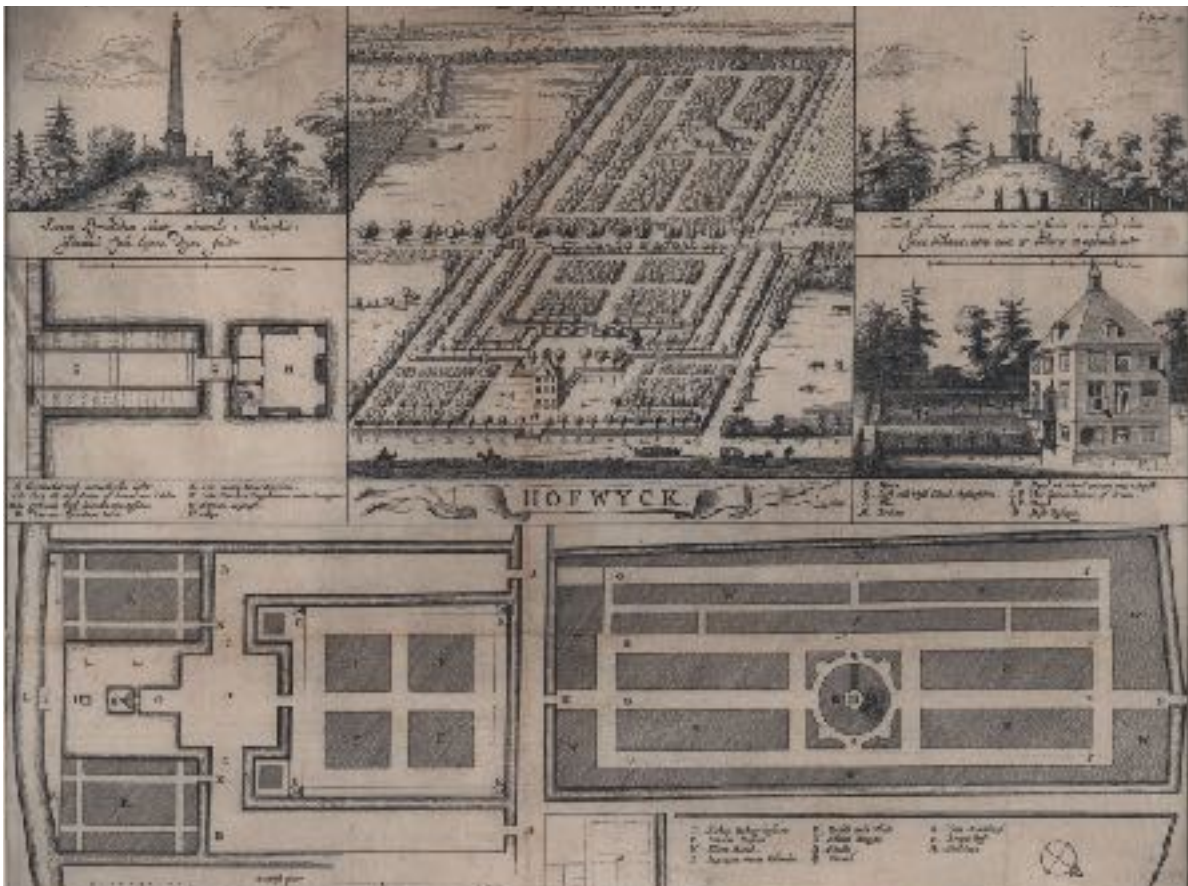

Afb. 32 Het Oude Hof te Bergen, aangelegd halverwege de 17de eeuw

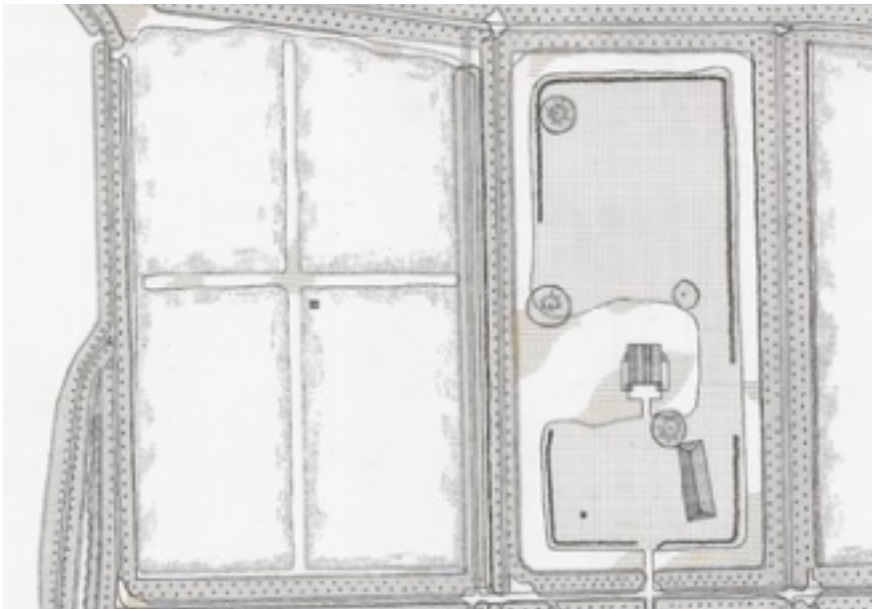
HOFWIJCK

Een ander bekend voorbeeld van een tuin naar Hollands-classicistische ontwerp is Constantijn Huygens' Hofwijck, dat hij in 1653 heeft beschreven in 'Vitaulum'. Huygens beschrijft hierin onder meer dat de figuur van de plattegrond van de tuin een geabstraheerde vorm is van het menselijk lichaam, dat als het ware de gehele kosmos in het klein weerspiegelde (afb. 33). Ook hier zien we een in principe symmetrisch geordende plattegrond – de afwijking van de symmetrie in het ontwerp wordt verklaard door het feit dat Huygens nog niet alle grond had kunnen verwerven – en net als in Bergen zouden de afmetingen van de plattegrond bovendien gebaseerd zijn op eenvoudige getalsverhoudingen die tevens ten grondslag liggen aan de muzikale intervallen. Aan de tuin ligt dus een erudiet architectonisch schema ten grondslag.

Hoewel ook de te tuin van Hofwijck deels bewaard is gebleven (en in de afgelopen eeuw zo goed mogelijk naar het oorspronkelijke ontwerp hersteld), valt direct op dat het Oude Hof en Hofwijck veel groter van opzet zijn dan Brakestein en ook vanwege hun aanleg in streng Hollands-classicistische stijl niet echt vergelijkbaar zijn.

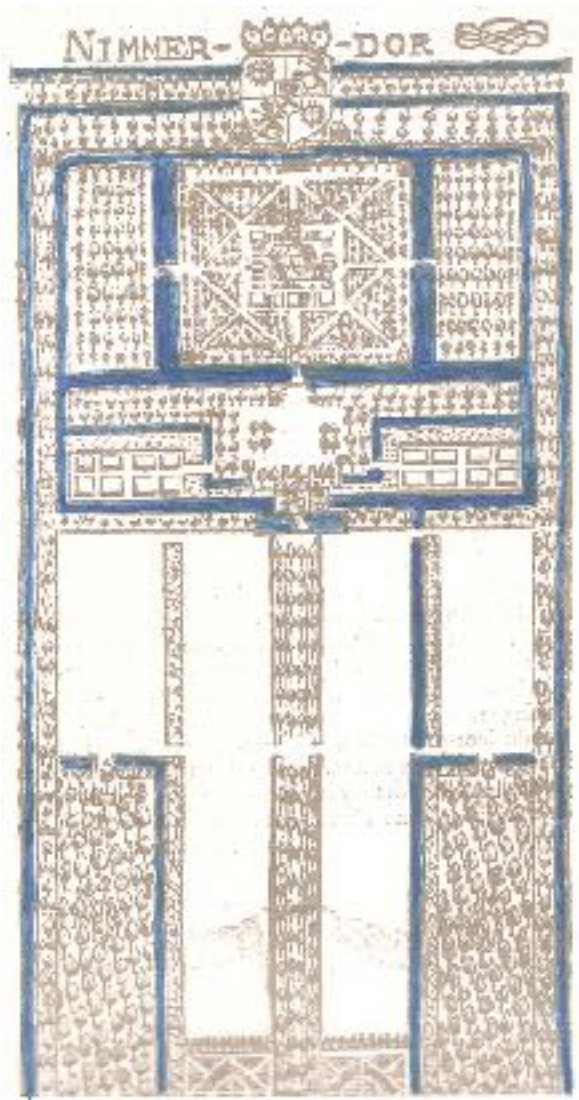
Afb. 33 Hofwijck uit Constantijn Huygens' Vitaulium (1753)

Afb.34 Detail van de Structuurkaart voor het herstel landgoed Vosbergen, tek: P. van Oosterhout, 1990

VOSBERGEN

Kleiner van schaal is de oudste opzet van de tuinaanleg van Huis Vosbergen bij het Gelderse Heerde. De tuinaanleg kent een door een gracht en bomenlanen omsingelde rechthoekige plattegrond, bij een in de 16de eeuw reeds bestaand, maar in 1632 verbouwd huis (afb. 34). De tuindeling binnen de omgrachting is niet bewaard gebleven. Aan de opzet valt wel af te lezen dat de tuin op dezelfde as als het huis was aangelegd. De slotgracht rond het huis is circa 1930 verlandschappelijkt.

Afb. 35 Tuinaanleg van Nimmerdor uit Nimmerdor berymt, 1667 (noorden links). Om de grachten beter te onderscheiden zijn deze blauw ingekleurd.

Afb. 36. Nimmerdor. In het landschap nog herkenbare grachten (blauw) en wallen van de 17de-eeuwse tuinaanleg van Nimmerdor te Amstersfoort

NIMMERDOR

Enigszins vergelijkbaar met Brakestein in die zin dat de grachten/greppels en omwalling van de 17de-eeuwse tuinaanleg in het landschap bewaard zijn gebleven is het ontwerp van Everard Meyster voor zijn Nimmerdor bij Amersfoort, door de eigenaar/ontwerper bezongen in 'Nimmerdor berymt' (1667). Ook Nimmerdor is aangelegd op een min of meer rechthoekige plattegrond, omgeven door wallen en omgrachting (afb. 35 en 36). Verschil is wederom de grotere schaal en dat de hoofdlaan van de aanleg in het verlengde van het huis was geprojecteerd. De tuinaanleg direct rond het niet meer oorspronkelijke huis is omgevormd in landschapsstijl en het deel van de 17de-eeuwse aanleg dat wel bewaard is gebleven is nu geheel beplant met bomen (bosbouw).

Zoekend naar buitenplaatsen die qua opzet met Brakestein vergelijkbaar zijn, dienen we toch meer uit te kijken naar kleinere buitenverblijven, die uit boerenhofsteden zijn ontstaan. Hoewel buitenplaatsen in de eerste plaats bedoeld waren als zomerverblijven, werden de door stedelingen verworven gronden op het platteland ook wel als investering beschouwd in die zin dat deze ten behoeve van land- en bosbouw werden geëxploiteerd of verpacht. De daarbij behorende boerenhoeves, ook wel hofsteden genoemd, bestonden vaak uit een grote schuur met een stenen op-

of 'heerschaps'kamer, waar de pachter kon worden ontvangen. Zoals we hierboven hebben gezien onderscheidde de tuinaanleg van een buitenplaats zich met name van die van een gewone boerderij doordat de tuin – bestaande uit een moestuin, een of meer boomgaarden en vaak ook een kleine siertuin – 'ordentelijk' was ingedeeld en was omgeven door een boomsingel en/of watergang.

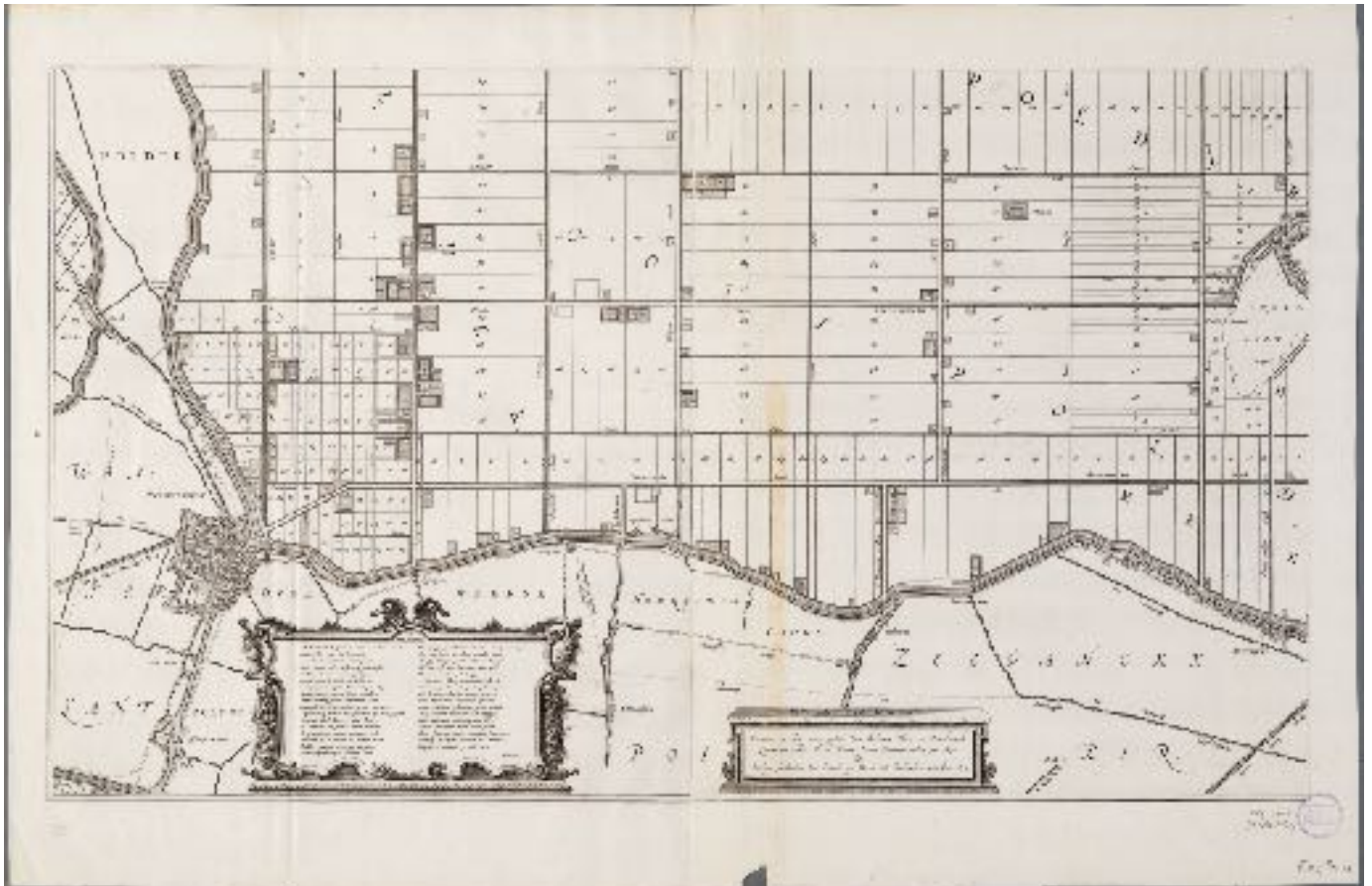
Wat Noord-Holland betreft denken wij hierbij niet alleen aan de buitenplaatsen aan de Amstel (en de Vecht) bij Amsterdam of in Kennemerland bij Haarlem, maar ook aan die in de drooggemalen polders als bijvoorbeeld de Watergraafsmeer, de Beemster, de Purmer en – op bescheidener schaal, maar dichter bij Texel – de Zijpe, waar vele stedelingen geld hadden geïnvesteerd in de verwerving van percelen nieuwe grond.

DE ZIJPE

Een van de vroegste Noord-Hollandse grootschalige bedijkingen is de Zijpe, die vanaf 1550 in een aantal fasen werd ingepolderd tot deze in 1597 droogviel. In 1598 werden de (her)verkavelde gronden van de Zijpe uitgegeven, waarmee dit de eerste droogmakerij werd waarin buitenplaatsen werden aangelegd. Oorspronkelijk ontwikkelden deze zich uit een hofstede met een herekamer voor ontvangst van de pachter, zoals 'Huis te Vroech Op' van de Amsterdamse koopman Pieter Heindrickz van Bijleveld bij de Zijpersluis. De voorgevel van het huis met de herekamer was gericht op de heerweg en de Grote Sloot. Op de kaart van Zoutman (afb. 37) zien we verder verschillende kleine buitenplaatsen, zoals Ananas (oorspronkelijk aangelegd door Jan en Jacob Bincken en Maarten Vinck, in 1609 gekocht door Philips Doublet), Burgerhout, Zeewijk, Welgelegen, Wildrijck, de Steenen Poort en Jagerslust.⁵³ Alleen Wildrijck en Ananas zijn als groene ruimten, maar niet als buitenplaats, bewaard gebleven.

Afb. 37. Kaart van De Zijpe door Jan Dirksz Zoutman, 1665, met v.l.n.r. de buitenplaatsen huis Te Vroech Op, Burgerhout, Zeewijk, Welgelegen, Wildrijck, de Steenen Poort, Ananas en Jagerslust.

Afb. 38 Detail van de kaart 'Ware afbeeldingen vande bedyckte Beemster-landen inden jaren M.DC.XLIIII' (1644), gravure naar tekening van Balthasar Florisz. van Berckenrode

DE BEEMSTER

Op de kaart van de in 1611 ingepolderde en in 1622 drooggelegde Beemster, 'Ware afbeeldingen vande bedyckte Beemster-landen inden jaren M.DC.XLIIII' (1644), zijn vijftig hofsteden en buitenplaatsen te onderscheiden, waarvan Vredenburg (1642-1649), door de bekende architect Pieter Post gebouwd voor de Amsterdamse zijdekoopman Frederik Alewijn, het meest bekend is. Wanneer we de kaart van meer nabij bekijken valt op dat de meeste tuinen in 1644 nog niet direct aan het huis waren gerelateerd, in die zin dat huis en tuinaanleg op één centrale hoofdas waren geprojecteerd.⁵⁴ Van de vijftig buitenplaatsen, die in 1645 in de Beemster bestonden, is voor zover wij hebben kunnen nagaan alleen het ter plaatse van de voormalige hofstede gebouwde 18de-eeuwse huis Rustenhove (1786) bewaard gebleven, aan de Volgerweg.⁵⁵ Maar achter Rustenhove staan vandaag de dag twee grote, moderne boerenschuren.

Conclusie

Kleine buitenplaatsen met een eenvoudige combinatie van moestuin en boomgaard hebben in de 17de eeuw op grote schaal bestaan. Wanneer we heden ten dage een dergelijke buitenplaats proberen aan te wijzen, denken we toch eerder aan grotere buitenplaatsen bij voornamelijk Hollands-classicistische huizen en aan versierde parterre-tuinen achter deze huizen, en niet aan hoven bij qua omvang kleinere hofsteden die tot een buitenplaats zijn omgevormd – door toepassing van een symmetrieas, omgrachting, boomsingel etc..

Voorbeelden van buitenplaatsen met een oorspronkelijk rechthoekige plattegrond uit dezelfde tijd zijn vandaag de dag nog terug te vinden in de plattegronden van Het Oude Hof te Bergen (vanaf 1641), Hofwijck (1563), Vosbergen te Heerde (1632) en Nimmerdor te Amersfoort (1667), maar bij deze buitenplaatsen is toch steeds sprake van een veel groter huis en altijd van een andere invulling van de plattegrond.

Qua omvang is Brakestein echter vergelijkbaar met een aantal kleine, niet meer bestaande buitenplaatsen, ontstaan uit boerenhofsteden, zoals Goudestein te Maarssen en de buitenplaatsen in de Zijpe of de Beemster. Hoewel er in Nederland in de 17de eeuw ontelbare van dergelijke kleine buitenplaatsen zijn aangelegd en mogelijk ook nu nog in het Nederlandse landschap verscholen liggen, is de tuin van Brakestein (vanaf 1668) een typisch, maar zeldzaam – voor zover wij hebben kunnen nagaan zelfs uniek – voorbeeld van een eenvoudige 17de-eeuwse tuinaanleg bij een van oorsprong boeren hofstede. In de 18de eeuw is deze tuin uitgebreid met onder meer een zichtlaan achter het huis – nu geblokkeerd door een opstal. In diezelfde tijd is de tuin verfraaid met een zonnewijzer en twee zandstenen tuinbeelden van Neptunus en Ceres (of Cybele), die alle drie bewaard zijn gebleven. De vorm van beplanting van de singel met bosschages dateert in oorsprong eveneens uit de 18de eeuw, maar heeft heden ten dage een meer landschappelijk karakter gekregen in die zin dat de bosschages tot bomen zijn uitgegroeid en hier nu geen recht, maar een meer kronkelend pad doorheen loopt.

De opgehoogde, omgrachte en omsingelde tuinaanleg terzijde van het huis, die door een middenpad in tweeën wordt verdeeld, verkeert anno 2019 in verwaarloosde staat, maar is in aanleg min of meer gaaf bewaard gebleven en wordt om die reden zeer hoog gewaardeerd.

VI BIJLAGEN

Bijlage 1

Redengevende omschrijving Gemeentelijk Monument nummer 0448/75B

oorspronkelijke functie	buitenplaats
huidige functie	woning
toekomstige bruikbaarheid	woning, landhuis
huidige toestand	redelijk (tuin slecht)
vervalinvloeden	voortechische gebreken, achterstallig onderhoud
restauratiemethode	resteren; tuin misschien "teruggerestoreerd"
raming kosten totaal	
waarderingscijfer totaal	73
urgentie 0 - 10	6 - 9

Het pand is cultuurhistorisch van belang om zijn historie zoals in de bijlagen is omschreven; wat "Brakenstein" zelf betreft zijn alleen enkele onderdelen interessant, te weten: de kamerbetimmering uit ong. 1785, de tuinbeelden, hardstenen voetstuk en delen van trappen, tuispoorten, de opbouw van tuin ten opzichte van het huis m.d. dit alles in combinatie met de fraaie situering op de oostelijke helling van de "hoge berg" tussen den burg en oudeschild. De omgeving is tamelijk gaaf gebleven en het huidige "Brakenstein" heeft mede door die ligging en de overblijfselen van wat eens een mooie tuin moet zijn geweest toch zijn voornaamheid behouden. Daarom behoort al hetgeen door bestemming of anderszins rechtens ontroerend is tot het hierboven genoemde monument.

Bijlage 2

Uitwerking rapportage van Michiel Bartels (gemeentelijk archeoloog bij de gemeente Texel) [J.O.]

Metingen d.d. 30-7-2019

De graafproeven en metingen zijn verricht om te kijken of er weer water in de gracht kan komen.

Open vraag: Wat is het niveau van de top van de bron van de Wezenputten? Staat het water hier hoog genoeg, dus ongeveer op - 0,5 NAP om de gracht natuurlijk te voeden en zo te zorgen dat er een meter water in komt?

Gezien de 'knik' in het buitentalud op de tekening van Den Berger lag hier mogelijk een inlaat tussen de sloot en de binnengracht om de gracht te voeden.

Coupe 1 (oost-west)

Het buitenpad ligt met 0,43 m bijna even hoog als binnenpad 0,41 m + NAP van de historische tuin.

De ingeving voor de gracht is oostelijk vrij steil. Het diepste peil vd grachtbodem ligt op - 1,41 m NAP. De bodem is vrij vlak uitgegraven en op de bodem 2,9 m breed.

De grachtbodem is zandig, zavelig.

In de gracht ligt een dik, rijk humuspakket van vooral bladeren. Het is goed gecomposteerd en niet anaëroob verveend.

Het binnenpad laat geen verharding in de vorm van oude schelpen zien. Mogelijk is het en zandpad.

Onder de natuurlijke laag zand ligt op -0,4 mv een dunne laag klei.

Onderuit de vulling komen drie pijpenstelen van Goudse pijpen, goedkope kwaliteit, en 1 scherf NL faience, een bord ofzo. Datering: 18de-eeuw.

Coupe 2 (zuid-noord)

Het buitenpad niet aangesneden vanwege bomen.

Het talud is vrij steil, nog steiler dan bij coupe 1.

De insteek daalt van 0,48 NAP naar -1,45 NAP in 1,5 m.

De bodem van de gracht is eveneens vlak en met -1,51 NAP iets dieper dan coupe 1.

De bodem ligt op grijs kwelderland/zavel, zonder enige humus. Dit is een mariene afzetting van ver voor de dijkbouw (ouder dan 1200 n Chr), mogelijk al IJzertijd, maar qua NAP te diep voor bewoning.

Aan de tuinzijde gaat de insteek al even snel omhoog.

Aan deze zijde een vrij grote Friese boeren geeltje (baksteensoort) gevonden, 17-19de eeuw. Verder geen vondsten.

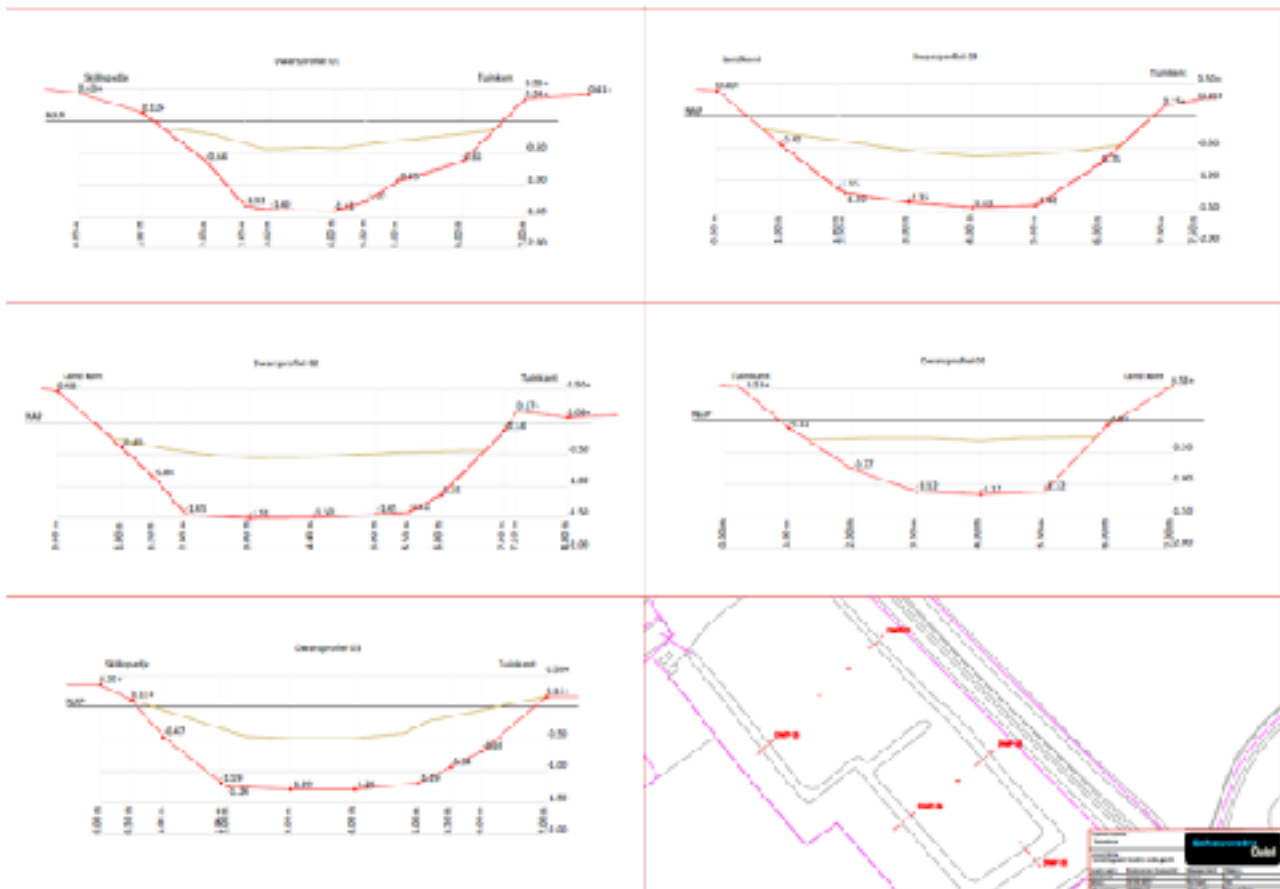
Zeer dik pakket zeer rijke humus, ik schat 60-80 cm. Onderin riet, bovenin blad.

De gracht is minstens 100 jaar niet schoongemaakt.

Coupe 3 De oostelijke heb ik niet meer gezien om dat ik naar Kaap Skil moest.

Coupe 4 (westelijke gracht) nog aan te leggen op 31-7-2019

Bijlage 3

Graafprofielen gemaakt naar aanleiding van de graafproeven in de gracht van Brakestein, uitgevoerd door Jeroen Schouwstra (Tatenhove beheer)

VII LITERATUUR

- Pieter van Cucyk, *Brieven over Texel en de nabijgelegen eilanden*, Delft 1789.
- Wilma Eelman, 'De omzwervingen van de betimmeringen van Brakestein' in: *Uitgave Historische Vereniging Texel*, 1 maart 2007.
- C.G.J. Empel, C. Hoogerheide en C.J. Reij, *Boerderijenboek: geschiedenis en naamgeving van alle boerderijen op Texel, hun eigenaren en bewoners*, Schoorl 1998 / 2001.
- Jan van der Groen, *Den Nederlandtsen hovenier*, Amsterdam 1669. Facsimile-uitgave van de laatste druk uit 1721, met een voorwoord van Carla S. Oldenburger-Ebbers en plantenlijst van D. Onno Wijnands, Utrecht (Matrijs) 1988.
- Jan Holwerda, 'Toenmalige tuinen op Texel' in: Arinda van der Does en Jan Holwerda (red.), *Tuingschiedenis in Nederland II: Denken en Doen in de Nederlandse Tuinkunst 1500-2000*, Ulvenhout 2016, p.131-140.
- Carla S. Oldenburger-Ebbers, Anne Mieke Bakker en Eric Blok, *Gids voor de Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur* (vier delen), Rotterdam 1995-2000.
- D.J.A. Roodhuizen-Van Breda Vriesman, 'Anna Braak, een achttiende-eeuwse 'marinevrouw' ' in: *Tijdschrift voor zeegeschiedenis*, jrg. 11 (1992), nr 2.
- Gerdy Verschuure, 'Een vermaeckelijk uitzicht' in: *OverHolland* 2013, nr. 12/13, p. 81-97.
- G.A. Verschuure, *Welgelegen: Analyse van Hollandse buitenplaatsen in hun landschappen (1630-1730)*, proefschrift TU Delft 2019 - <https://journals.open.tudelft.nl/index.php/abe/article/view/3859/3905> - geraadpleegd oktober 2019.
- Jhr. H.W.M. van der Wijck, *'De Nederlandse Buitenplaats'*, proefschrift TH Delft 1974.
- Marleen Willebrands, *De verstandige kok. De rijke keuken van de gouden eeuw*, Bussum 2006.

VIII NOTEN

¹ D.J.A. Roodhuyzen-Van Breda Vriesman, 'Anna Braak, een achttiende-eeuwse marinevrouw' in: *Tijdschrift voor Zeegeschiedenis* 11e jrg. (1992), nr 2, p. 115 en 132. Een 'Capiteyn geweldige' trad op als ordebewaker over het passagierende scheepsvolk.

² Hoewel er in de 17de eeuw talloze kleine buitenplaatsen hebben bestaan en deze in aanleg mogelijk ook nog verscholen liggen in het Nederlandse landschap, kennen wij geen enkel ander vergelijkbaar voorbeeld. Zie ook C.S. Oldenburger-Ebbers, *Gids voor de Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur* (4 delen), Rotterdam 1995-2000.

³ Het water in de Wezenputten was ijzerhoudend en vanwege de lange houdbaarheid zo populair, dat in 1676 werd bepaald dat alle Texelaars voor dit water moesten betalen. Maar het water uit deze putten werd vooral verkocht aan schepen die vanaf de Rede van Texel naar Indië zeilden. Normaliter was de meegenomen voorraad voldoende tot Kaap de Goede Hoop, waar aan de Tafelbaai vers water kon worden ingenomen. Het water uit de putten werd met behulp van een pomp in houten vaten gegoten, die klaar lagen in sloepen. De vaten met water uit de Wezenputten werden met bootjes via de Skilsloot naar de dijk vervoerd. Daar werden de vaten over de dijk gerold en in andere sloepen getakeld, die het vervolgens bij de zeilschepen afleverden. In 1795 werd de Skilsloot verlengd tot de haven, zodat de vaten niet meer over de dijk getrokken hoefden te worden. Behalve water namen de schepen van Texel ook schapen mee als proviand voor onderweg.

⁴ <https://ahn.arcgisonline.nl/ahnviewer/?extent=152385.9559%2C461654.558%2C152862.2068%2C461917.2898%2C28992>.

⁵ Grotendeels overgenomen uit: *Tijdlijn Brakestein, Wezenputten, Skillepaadje en Hoge Berg*, ons aangereikt door de Stichting Brakestein, en uit: *Ralling Bouwhistorische Verkenning*, 2019.

⁶ Empel 1998/2001: dl 1, p. 482; Regionaal Archief Alkmaar, Oud-rechterlijke Archieven 6869 d.d. 14 maart 1661.

⁷ Empel 1998/2001: dl. 1, p. 484 en Regionaal Archief Alkmaar, Oud-rechterlijke Archieven 6872 d.d. 22 juli 1683.

⁸ D.J.A. Roodhuyzen-Van Breda Vriesman, 'Anna Braak, een achttiende-eeuwse marinevrouw' in: *Tijdschrift voor Zeegeschiedenis* 11e jrg. (1992), nr 2, p. 136.

⁹ Rijksarchief Noord-Holland, Notariële archieven nr 4844, rol. 25; Roodhuyzen 1992, p. 116.

¹⁰ Roodhuyzen 1992, p. 117.

¹¹ Roodhuyzen 1992, p. 117, 133.

¹² Roodhuyzen 1992, p. 136.

¹³ NHA ORA 6891 fol. 46; Jan Holwerda 2016, p. 134.

¹⁴ Roodhuyzen 1992, p. 136.

¹⁵ Noord-Hollands Archief, archief Rijkswaterstaat, Opzichters vóór 1850: https://www.archieven.nl/nl/zoeken?miadt=236&mizig=210&miview=inv2&milang=nl&micols=1&mires=0&micode=135&mizk_alle=Harge#inv3t0 - geraadpleegd oktober 2019.

¹⁶ Empel 1998/2001: dl. 1, p. 484 en akte Regionaal Archief Alkmaar. In 1670 is Leendert den Berger aangesteld tot opzichter van 's Lands Werken op Vlieland en Terschelling, in 1672 tevens van Texel en Eierland, van de Schans en als commies van het Texelse Magazijn. In deze functies was hij de opvolger van zijn vader Matthijs den Berger en heeft hij o.m. de haven van Oudeschild ontworpen. (Noord-Hollands Archief, 135 Opzichters Rijkswaterstaat, inv. nrs 1-17: https://www.archieven.nl/nl/zoeken?miadt=236&mizig=210&miview=inv2&milang=nl&micols=1&mires=0&micode=135&mizk_alle=Harge#inv3t0) - geraadpleegd oktober 2019.

¹⁷ Wilma Eelman, 'De omzwervingen van de betimmeringen van Brakestein' in: *Uitgave Historische Vereniging Texel*, 1 maart 2007, p. 19, zie: <https://tijdschriften.archiefalkmaar.nl/issue/TEX/2007-03-01/edition/0/page/21?query> - geraadpleegd oktober 2019.

¹⁸ Regionaal Archief Alkmaar

¹⁹ Pieter van Cuyk, *Brieven over Texel en de nabijgelegen eilanden*, Delft 1789, p. 75-76 (<https://www.delpher.nl/nl/boeken/view?objectsearch=gezig&coll=boeken&identifier=dpo:4644:mpeg21:0089>)

²⁰ Jan T. Bremer en Henk Schoorl, *Varengasten en ander volk: vier eeuwen bedrijvigheid aan de kusten van Hollands Noorden*, Schoorl 1987. In dit boek wordt verwezen naar de gecommiteerde raden s.11.1787 'dossier Texel' in het Noord-Hollands Archief. In de brief d.d. 17 oktober 1787 van notaris J. van Steenberghe aan de gecommiteerde raden staat: 'Een Thuyn vanden opziender Berger is dien Nagt, geheel geruïneerd geworden'

²¹ P. van Schaik e.a., 'Reis door Noord-Holland in 1800 gedaan door de Gebroeders H. en J.P. Gildemeester met hunne vriend F.W. Conrad' in: *Kring van Vrienden van de Hondsbossche*, Edam 2000, p. 19-21. Zie ook: Onderzoeksinstituut Egodocument en Geschiedenis. nr. 447, 2.3. Reis door Noord-Holland gedaan door de gebroeders H. en J.P. Gildemeester met hunnen vriend F.W. Conrad (<http://www.egodocument.net/reisverslagen-4.html>)

²² *Texelse geslachten*, deel I, p. 342

²³ Empel 1998/2001: dl. 1, p. 482 en 484.

²⁴ Hebelius Potter, *Lotgevallen van een reis van Friesland, door Westfalen en het Waldeksche, naar Hanau, in september 1813*, Amsterdam 1813.

²⁵ M.D. Teenstra, *De vruchten mijner werkzaamheden, gedurende mijne reize, over de Kaap de Goede Hoop naar Java en terug, over St. Helena, naar de Nederlanden* (2 delen), Groningen 1828/1829.

²⁶ Akte Regionaal Archief Alkmaar, zie ook Empel 1998/2001, dl. 1, p. 484.

²⁷ *Texelse Courant* d.d. 27 april 1890.

²⁸ <https://www.kunstkoesteraars.nl/portaal-hofstede-brakenstein> - geraadpleegd oktober 2019.

²⁹ Eelman 2007, p. 21.

³⁰ Noord Hollands Archief, toeg.nr. 269: Collectie van kaarten van Rijkswaterstaat Noord-Holland vóór 1850, inv.nr 1046.

³¹ De kaart wordt bewaard in het Noord-Hollands Archief Haarlem, toeg.nr. 560, inv. nr. 2198. <https://noord-hollandsarchief.nl/beelden/beeldbank/detail/fe1c822e-fb8e-11df-9e4d-523bc2e286e2/media/9b975fc5-7be3-0a27-8c1e-e8cd7f2063d1?mode=detail&view=horizontal&q=koch%20texel&rows=1&page=3>

³² Jan Holwerda 2016, p. 131-132. Het jaartal 1794 is ontleend aan het feit dat Reinbach vanaf dit jaar eigenaar was van Engelsteen, het jaartal 1811 aan het feit dat de Schans staat afgebeeld in de toestand van vóór 1811.

³³ De buitenplaats Rozenhout is helaas verdwenen. Dat is te betreuren want de kaart toont aan dat deze buitenplaats qua tuinarchitectuur-kenmerken een mix van tuinstijlen (barok en vroege landschapsstijl) ten toon spreidde. De moestuin ten zuiden van het huis zou qua aanleg nog uit de 17de eeuw kunnen dateren, de lange oprijlaan voor het huis gaf de plaats een barokke allure. De bosjes ten oosten en westen van het huis, met een zeer kunstmatig kronkelig padenpatroon, duiden op een laat-achttiende-eeuwse aanleg in de vroege landschapsstijl.

³⁴ Holwerda 2016, p. 134.

³⁵ Vanwege de gelijkenis met het 'Plan' met de drie Texelse buitenplaatsen van I.H. Koch geeft Jan Holwerda in zijn artikel 'Toenmalige Tuinen op Texel ...' (p. 132) aan dat de tekening 'Braaken Steen' ook getekend zou kunnen zijn door Koch. Vanwege enkele kleine verschillen in de compositie van de aanleg, met name het feit dat gracht en grasparterre op de tekening van Koch niet in elkaars verlengde liggen, achten wij dit echter niet waarschijnlijk.

³⁶ Holwerda 2016, p. 132.

³⁷ Zie hiervoor: Jan van der Groen, *Den Nederlandtsen hovenier*, Utrecht (facsimile-uitgave Matrijs) 1988, p. 30: 'Dat men het water rontom de Hofsteden heen leyt [...] het selve ook tot Vis-vijvers ordineert, gebruykende de uytgegraven aerde tot verhoging van Boomgaert en Hof'. Ook uit de latere overdrachtsacte uit 1831 blijkt dat de boomgaard en moestuin binnen de 'vijver' liggen.

³⁸ Van der Groen 1988, p. 34.

³⁹ Van der Groen 1988, p. 30..

⁴⁰ Van der Groen 1988, p. 30.

⁴¹ Van der Groen 1988, p. 98.

⁴² Van der Groen 1998, p. 22.

⁴³ Ibidem

⁴⁴ Van der Groen 1988, p. 30-31.

⁴⁵ In de papieren van de boedelscheiding (d.d. 1711) tussen 'Zara Barmmentloo weduwe ende Boedel houdster van de heer Cap. Adriaen Braak' is te lezen over de aanwezig roerende en onroerende goederen. Opvallend zijn twee kaarten, een van 't Loo en van het park van Angiers (Anger?). Verder is een schip beschreven, dat men in die tijd gewoon was als sier aan de zoldering in de zaal te hangen en worden nog twee dezelfde bloempotten en een schilderij met fruit beschreven. Regionaal Archief Alkmaar.

⁴⁶ Bouwhistorisch rapport Ralling 2019, p. 6.

⁴⁷ Jan Holwerda vermeldt in zijn artikel over Brakestein dat zich in het archief van Leendert den Berger een tekening bevindt van een Chinees schellenhuisje en dat dat mogelijk bestemd zou zijn voor Brakestein (zie: Holwerda 2016, p. 134). Dit schellenhuisje zou dan kunnen wijzen op een begin van verlandschappelijking van Brakestein. Het kleine roze vierkantje, getekend in de zuid-oosthoek van Brakestein, is echter even groot als de andere twee vierkantjes op de kaart waarvan we weten dat ze een tuinbeeld en een zonnwijzer moeten voorstellen. Het is dus niet duidelijk of dit huisje voor de tuin van Brakestein bestemd was.

⁴⁸ Pieter van Cuyck 1789, p. 78.

⁴⁹ Idem, p. 56.

⁵⁰ De boeken van J.H. Knoop:

- *Beschouwende en Werkdadige Hovenier-kunst of Inleiding tot de Waare Oeffening der planten*, Leeuwarden 1753.
- *Pomologia, dat is Beschryvingen en afbeeldingen van de beste soorten van appels en peeren, welke in Neder- en Hoog-Duitsland, Frankryk, Engelland en elders geagt zyn, en tot dien einde gecultiveert worden*, Leeuwarden 1758.
- *Fructologia of beschryving der Vrugtbomen en Vrugten die men in de hoven plant en onderhoud*, Leeuwarden 1763.
- *Dendrologia, of Beschryving der plantagie-gewassen, die men in de tuinen cultiveert, zo wel om te dienen tot cieraad, om daar van allées, cingels, heggen, berçeaux, cabinets, pyramiden, plaisier-bosschen, enz., als tot huishoudelyk gebruik, te planten*, Leeuwarden 1763.

⁵¹ Pieter van Cuyk, *Brieven over Texel en de nabijgelegen eilanden*, Delft 1789, p. 75-76 (<https://www.delpher.nl/nl/boeken/view?objectsearch=gezigt&coll=boeken&identifieer=dpo:4644:mpeg21:0089>)

⁵² Idem, Van Cuyck, p. 35. Het citaat 'De Buitenplaats van mijn Vriend' heeft betrekking op één van de twee Texelse buitenplaatsen: Rozenhout of Brakestein. Zoals we ook op de kaart van I.H. Koch kunnen zien was de tuin van Engelsteen (het 'Doolhof') namelijk een 'plantaadje', d.w.z. een boomplantage, terwijl alleen Rozenhout en Brakestein boomgaarden bezaten. In een veilingadvertentie uit 1779 wordt de tuin van Rozenhout gekenschetst als 'Plaisier-Tuin met de Exquisite Vrugtbomen, Moestuine, Bosje en verdere Beplantinge'.

⁵³ G.A. Verschuure, 2019.

⁵⁴ Zie www.beemsterbuitenplaatsen.nl - geraadpleegd november 2019.

⁵⁵ <https://onh.nl/verhaal/de-verdwenen-buitenplaatsen-van-de-beemster> - geraadpleegd 1 oktober 2019.